

TARTU ÜLIKOOL
Sotsiaalteaduste valdkond
Johan Skytte poliitikauuringute instituut

Piibe Nõmm

Auguste Comte'i ja John Stuart Milli käsitus emotsioonide rollist poliitikas: rekonstruktsioon
ja kriitiline analüüs

Bakalaureusetöö

Juhendaja: Eva Piirimäe, PhD

Tartu 2023

Annotatsioon

Käesolev uurimistöö üritab leida vastust küsimusele, kuidas saaks ratsionaalses arutelus ja ühiskonnaelu juhtimisel tuua mõistus ning tunded paremasse kooskõlla. Sellele küsimusele vastuse leidmiseks pöördume esimeste programmiliste mõtteavalduste juurde; prantsuse filosoof Auguste Comte sotsiaalteaduste mõiste ühe rajajana ning inglise filosoof John Stuart Mill tema kriitiku ja edasiarendajana. Comte pani kirja ning Mill arendas edasi ideed positivismist, mis on teooria, mis proovib inimeste intellektuaalsed võimed ja sotsiaalse sümpaatia tuua üksteisele võimalikult lähedale. Käesolev töö analüüsib algset teooriat ning seejärel proovib seda religioosuses, poliitilises ning moraalses kontekstis sobitada tänapäevasesse ühiskonda. Töö autor leiab, et kuigi positivismi levitamine religiooni nime all ei oleks tänapäeval mõttekas, on sellised religiooni aspektid nagu rituaalid ning alateadvuslik süvendamine võimsad tööriistad hoolivuse suurendamiseks. Poliitilises võtmes on tähtis arvestada erinevate ühiskonnagruppidega ning jagada vastutust nii indiviidide kui ka juhtorganite vahel. Moraalsete emotsioonide levitamine nõuab ülemaailmse ühtsustunde propageerimist, kuid seda ülesannet ei tohiks panna vaid naiste õlule, nagu algselt Comte välja pakkus. Positivismi eesmärkideni jõudmist võib lihtsustada tänapäevane liikumine efektiivne altruism, mis küll ei tegele niivõrd inimeste emotsionaalse harimise või poliitilise faktoriga, kuid teaduslike viiside abil vähendab kannatusi ning tähtsustab mõistuse ja emotsioonide omavahelist suhet.

Abstract

This research paper aims to answer the question of how to harmonize the mind and the feelings in a more efficient way when it comes to rational discussion and societal leadership. To find an answer, we turn to the first programmatic theories written by French philosopher and the “father” of social sciences Auguste Comte and his supporter and critic, English philosopher John Stuart Mill. Comte defined and Mill developed the idea of positivism, a theory that aims to connect people’s intellectual abilities and social sympathy as much as possible. This paper analyzes the initial theory and tries to fit it into today’s society in religious, political and moral contexts. We come to the conclusion that even though it would not be efficient to try to popularize positivism through presenting it as a religion, some aspects such as rituals and subconscious input would be powerful tools to increase caring. In a political aspect, it would be important to take into account different societal groups’ needs and wants and share responsibility amongst both individuals and governing bodies. Promoting the feeling of global unity is needed to spread moral emotions, but the task should not be given only to women, as Comte first suggested. To reach the goals of positivism, a modern movement called effective altruism could help, although it does not deal with emotional education or political factors as much as positivism as a practice does, but it still aims to lessen suffering by using scientific methods and recognizes the importance of the relationship between the mind and the feelings.

Sisukord

1. Sissejuhatus	4
2. Comte'i käsitlus positivismi olemusest	8
2.1 Comte'i probleemipüstitus	8
2.2 Mõistus ja tunded	9
2.3 Vajalikud ühiskonnagrupid levitamaks positivismi	11
2.4 Hariduse tähtsus positivistlikus maailmas ja selle loomes	14
3. Milli käsitlus ja kriitika Comte'ile	17
3.1 Milli ülevaade Comte'i teaduslikest arusaamadest	17
3.2 Positivistlikest ühiskonnagruppidest ja haridusest Milli pilgu läbi	20
3.3 Mill inimlikkuse religioonist	22
4. Positivism tänapäeval	24
4.1 Martha C. Nussbaumi kriitika	24
4.2 Inimlikkuse religiooni rakendamine tänapäeval	26
4.3 Moraalsete emotsioonide levitamine tänapäeval	29
4.4 Poliitiline faktor tänapäevases positivismis	31
4.5 Efektivne altruism	33
5. Kokkuvõte	36
6. Kirjanduse loetelu	42
6.1 Originaalteosed	42
6.2 Sekundaarkirjandus	42
Lisa 1: Autorsuse deklaratsioon	44
Lisa 2: Lihtlitsents	45

1. Sissejuhatus

Nii mõneski mõttes võiks meie inimlikkuse nõrgaks küljeks pidada inimkonna kui tervikuga kui ka indiviididega arvestamist, seda ajaloolises kontekstis kui ka tänapäeval. Suuremas plaanis saab välja tuua sõjad ning probleemid inimõiguste tunnustamise ja rakendamisega, mis peegeldavad empaatiavõime puudulikku rakendamist nii indiviidides, ühiskonnagruppides kui ka suurema mõjuga juhtorganites. Meie igapäevaelus tõestavad probleemi aktuaalsust näiliselt väiksemad murekohad, mis aga võivad meid viia intensiivsemate, kogu ühiskonda puudutavate probleemideni, mis põhjustavad veelgi kaugemale ulatuvat valu ja kannatust. Inimeste igapäevane diskrimineeriv kõnepruuk ning negatiivsetest emotsioonidest põhjustatud väljapuhangud on miski, millega puutub väiksemal või rohkemal määral kokku igaüks, kui vaid oskab seda tähele panna. Antud probleem nõuab mõtestatud süsteemset lahendust, mis tegeleb lisaks suuremas plaanis avalduvatele murekohtadele ka inimeste igapäevaste harjumuste ja mõtlemisega, sest viimane on justkui ühiskondliku ahela algus, mis toidab lõppkokkuvõttes valitsuste jm organite otsuseid, mis viivad juba rohkem laastavate tagajärgedeni. Meil oleks tarvis mõista laialdaselt mõistuse ning emotsioonide seost, õpetada inimesi oma tundeid paremini juhtima. Seega jõuame ühe peamise uurimisprobleemini: **kuna mõistus ja emotsioonid on paratamatult omavahel seoses, siis kuidas saaks ratsionaalses arutelus ja ühiskonnaelu juhtimisel tuua need paremasse kooskõlla?**

Sellele küsimusele vastuse leidmiseks on mõistlik pöörduda esimeste programmiliste mõtteavalduste juurde. Prantsuse filosoof Auguste Comte sotsiaalteaduste mõiste ühe rajajana ning inglise filosoof John Stuart Mill tema kriitiku ja edasiarendajana on ühed esimestest, kes nende probleemidega on süvitsi tegelenud. Auguste Comte sündis 1798. aastal Lõuna-Prantsusmaal (Gane 2019, 73), John Stuart Mill 1806. aastal Inglismaal (Gane 2019, 76). Comte pani oma teoses *A general view of Positivism* (1865) kirja idee positivismist, mis tähendab lihtsustatult seda, et me seletame loomust tajutavate ilmalike seaduste alusel, see on filosoofiliselt põhjendatud asendus religioonile. Positivismi võibki alternatiivselt kutsuda “inimlikkuse religiooniks”. See aitab meil ka näiteks omavahelises suhtluses mõista inimliku suhtluse seadusi empiirilise uurimise kaudu. (Nussbaum 2013, 58) On näha, et juba Comte’i ja Milli ajal, st 19. sajandil mõeldi küsimusele rohkem tsiviilreligiooni mõttes ja juba tol ajal peeti vajalikuks kaasata lahendusse erinevaid ühiskonnagruppe. Tänapäeval võivad mitmed nende seisukohad ja ettepanekud kõlada veidralt ja aegunult, kuid nende kajastatud probleemid on alles jäänud, ning seetõttu oleks paslik nende teooriatele eelarvamusvabalt ning süstemaatiliselt

läheneda. Comte pani juba 1865. aastal kirja idee positivismist ehk inimlikkuse religioonist, mida käesolev töö analüüsib ja tänapäevasesse konteksti seab. Inimlikkuse religioon on võtnud enda sihiks empaatilisema ja üksteisega rohkem arvestava maailma poole püüdlmise, mis on olnud oluline teema nii ajaloo kui tänapäeval, ning on huvitav näha, kuidas tema ja Milli ideed tänapäevaseid probleeme võiks lahendada. Lisaks teema asjakohasusele paelub positivism käesoleva bakalaureusetöö autorit ka seetõttu, et ta on osa üsnagi uuest ja tänapäevast ülemaailmsest liikumisest nimega efektiivne altruism, mis võiks olla teaduslik ja kannatamist vähendav mitte-religioosne alternatiivne viis levitamaks positivismi ideid tänapäevases kontekstis. Tänapäeval tuntakse Comte'i eeskätt kui sotsioloogia rajajat, millele ta küll pühendas suure osa oma tööst, kuid tihti on ununenud Comte'i filosoofilised ja praktilised ambitsioonid. Comte'i algset positivismi teooriat täiendab inglise filosoof John Stuart Mill, kes on end kutsunud nii Comte'i suurimaks kriitikuks kui ka toetajaks. Ka Milli puhul mäletatakse üldiselt vaid üht osa tema tööst, st teda käsitletakse kui esindusvalitsuse ja vabaduse teoreetikut, kuid tema sisend positivismi on märkimisväärne ja väärrib eraldi kajastust ning analüüsi. Käesoleva töö eesmärk on rekonstrueerida ja kriitiliselt analüüsida Auguste Comte'i ja John Stuart Milli käsitlusi emotsioonide rollist õiglase ühiskonna eesmärgi saavutamisel.

Juba varasemalt on Comte'i tähtsuse välja toonud ka erinevad poliitikateoreetikud. Samuti on viimasel ajal tehtud mitmeid olulisi katseid Comte'i ja Milli teooriaid kaasajastada ja edasi arendada; nagu käesolev töögi, on näiteks üks silmapaistvamaid Comte'i kajastanud kaasaegseid teoreetikuid Martha Nussbaum proovinud positivismi tänapäevasesse konteksti seada. Martha Nussbaumi sõnul on Comte'i ettepanek avaliku emotsionaalse kultuuri vajadusest vastusena nartsissistlikule ja vähese sümpaatiaga ühiskonnale sellelaadsetest olnud kõige mõjukam (Nussbaum 2013, 57). Nussbaum kirjeldab Comte'i positivistlikke ideid kui avalikku kultuuri, mis on üles ehitatud armastusele ja kaastundele ning seeläbi soodustab õiglase ühiskonna eesmärkide täitmist ja selle kohustuste stabiilsust. (Nussbaum 2013, 58) Ka näiteks selline teoreetik nagu Ross Harrison on öelnud, et John Stuart Milli tööd loogikast ning poliitilisest majandusest on meie jaoks väga tähtsad ka veel tänapäeval ning tema järgselt ei olegi niivõrd tugevate argumentide, ammendatud ulatuse ja samalaadse akadeemilise lähenemisega poliitilisi või moraalseid teoseid antud teemadel avaldatud (Harrison 2011, 296). Nussbaumi teose puhul on aga tegu pigem Comte'i ja Milli ideede analüüsiga kui nende tänapäevasesse realistliku maailma konteksti sobitamise; Nussbaum ei võta arvesse seda, et tänapäeva inimesed ei ole samas mõttes kultuurselt haritud, nagu Comte'i või Milli aegne ühiskond. Tänapäeval näiteks võtavad inimesed rohkem osa popkultuurist, kui süvenevad

filosoofiasse; religiooni tähtsus on statistiliselt maailmas vähenenud, interneti ja sotsiaalmeedia levik vähendanud meie tähelepanu- ning süvenemisoskust. Me ei saa eeldada, et kõigile inimestele jõuab kohale positivismi suurema ja üllama eesmärgi vajalikkus, et hariduse abil kõik samasuguse järelduseni jõuavad. Tähelepanu- ja süvenemisoskuse vähenemine tähendab seda, et uute ideede viimine suurtesse massidesse nõuab hariduse jm praktikate ümber korraldamist, lihtsalt loogiliste argumentide levitamine ei pruugi olla piisav. Vaja on rääkida süvitsi ka poliitilistest protsessidest, esindamisest ja valimistest, mitte vaid indiviidide tasandist, kuna see on vajalik saavutamaks globaalset ühtmeelsust ja hoolimist, mida positivism nõuab. See on üks suur puudujääk Nussbaumi teoses, mida käesolev töö üritab parandada seades positivistlikud ideed võimalikult realistlikult ja praktiliselt tänapäevasesse konteksti.

Käesolev uurimistöö koosneb Auguste Comte'i ning John Stuart Milli väidete rekonstruktsioonist ja kriitilisest analüüsist. Töö esimene sisuline peatükk keskendub Comte'i käsitlusele positivismi olemusest, st tema probleemipüstitusele, mõistuse ja tunnete omavahelisele suhtele, tema töös käsitletud ühiskonnagruppidele ning hariduse tähtsusele. Peatüki eesmärk on teha kokkuvõtte Comte'i kõige peamistest argumentidest, mis koos eksisteerides loovad tema teooria positivismist. Töö teine sisuline peatükk läheb edasi John Stuart Milli käsitluse rekonstruktsiooniga, mis koosneb ülevaatest Comte'i argumentatsioonile Milli pilgu läbi ning tema hinnangust inimlikkuse religioonile. Peatükis on välja toodud, kuidas Mill Comte'i ideed edasi arendab. Töö kolmas sisuline peatükk võtab ette teooriate kriitilise analüüsi tänapäevases kontekstis. Töös on välja toodud tänapäevase poliitikateoreetiku Martha Nussbaumi kriitika nii Comte'i kui ka Milli ideedele ning sisulist ainet annab juurde ülevaade poliitikateoreetiku Sharon R. Krause teosest, mis ei keskendu küll ei Comte'i ega Milli tekstidele, vaid töös käsitletavale teemale üldiselt, st Krause arutleb mõistuse ning tunnete suhte üle sotsiaalses ja poliitilises keskkonnas. Peatükk analüüsib inimlikkuse religiooni rakendamise võimalikkust ning tarvidust tänapäevases ühiskonnas ja arutleb moraalsete emotsioonide üle, võttes arvesse kõigi nelja töös käsitletud autori seisukohti, ning sobitab ka need tänapäevasesse konteksti.

Comte usub, et moraalne adekvaatus tekib universaalsetest põhimõtetest kõigile inimestele (Nussbaum 2013, 59-60). Seetõttu on võimalik uurida tema käsitluse ja Milli edasiarenduse potentsiaalset efektiivsust tänapäeva poliitikas. Käesolev töö üritab Milli ja Comte'i käsitlustest leida potentsiaal kaasaegsete probleemide lahendamiseks, kuid tuua välja ka nende võimalikud kitsaskohad. Samuti arutleb töö selle üle, kuidas käesolevaid ideid kõige mõttekam

tänapäeval levitada oleks; kas näiteks inimestes universaalse empaatiavõime ja enda riigist suuremate üksuste käekäigu üle hoolimise võiks saavutada positivismi levitamisega religiooskes kontekstis, st populariseerida inimlikkuse religiooni? Martha Nussbaum on osanud suurepäraselt kritiseerida Comte'i ja Milli argumente eluliste näidete ning teaduslike uuringute abil, kuid ta ei ole samasugust põhjalikkust rakendanud nende ideede realistlikku parandamisse või reaalse elu konteksti seadmisesse; võiks öelda, et Nussbaum on justkui mingil määral lihtsustanud Milli edasiarendust Comte'i ideedest, mis suudab need muuta realistlikumaks ning tänapäeval paremini hoomatavaks, kuid ta ei ole päriselt analüüsinud seda, kas ja kuidas peaks positivismi ideid päris elus rakendama. Näiteks nõustub Nussbaum Comte'iga, et rituaalide ja traditsioonide mõju positiivsete emotsioonide tekitamisel on tähtis ning suureulatuslik, kuid kuidas alustada ühiskondade üleselt rituaalide rakendamisega ei ole tema töös vastust saanud. Kuigi Sharon R. Krause on kirja pannud väga põhjalikud argumendid tunnete tähtsusest poliitiliste otsuste tegemisel, ei ole ta edasi arendanud positivismi ideid ega kaalunud religiooni ühendavaid ja lausa alateadvuslikult mõjutavaid efekte, mis on suur osa inimlikkuse religioonist ning mida antud töös analüüsimine.

Käesoleva töö metodoloogia on (1) klassikaline tekstianalüüs ja (2) kriitiline analüüs.¹ Uurimistöö rekonstrueerib süstemaatiliselt Auguste Comte'i ja John Stuart Milli originaalteoste seisukohad mõistuse ja emotsioonide suhtest ning nende ettepanekud, kuidas seda suhet saaks laiemalt teadvustada ja ka edasi arendada, suhestudes sealjuures ka tänapäevaste mõtteajaloolaste ja poliitikateoreetikute tõlgendustega neist originaaltekstidest või nendes käsitletud problemaatikast. Suur rõhk on Martha Nussbaumi teosel *Political Emotions: Why Love Matters for Justice*, mis annab positivismist ülevaate tänapäevase poliitikateooria vaatepunktist ning Sharon R. Krause teosel *Civil Passions: Moral Sentiment and Democratic Deliberation*, mis käsitleb üldisemalt mõistuse ja tunnete suhteid poliitilises ja sotsiaalses kontekstis. Teiseks võtab töö nende seisukohad kriitilise vaatluse alla, kaaludes nende teoreetilist sidusust ja veenvust ja rakendatavust tänapäevases kontekstis.

¹ Uurimistöö toetub järgmistele algtekstidele: 1) Comte, Auguste. (1865) 1957. "A general view of Positivism." Reprint, New York: Robert Speller; 2) Mill, John Stuart. (1865) 1891. "Auguste Comte and Positivism." Reprint, London: Kegan.

2. Comte'i käsitlus positivismi olemusest

Kuigi Comte on positivismi põhimõtteid maininud ning lahti seletanud juba oma eelmistes tekstides, on ta kogunud antud mõistega seotud ideed kõige ühtsemalt kokku oma 1865. aasta teoses "A general view of Positivism". Nagu Georgios Varouxakis on näidanud, oli 1865. aastal Suurbritannias elav vaidlus patriotismi teemal. On teada, et sellel ajal eksisteeris viktoriaanlik ajastu. Varouxakis kirjutab, et mõiste "patriotism" oli tol ajal äärmiselt vaidlustatud, toleaegeid autoreid süüdistati nii liigses patriootlikuses kui ka selle puudumises. (Varouxakis 2006, 103) Samuti kirjutab ta, et paljud toleaeagsed mõtlejad uskusid mingisuguse rahvosluse vajalikkusesse, kuid vaidlesid selle osas, milline oleks kõige taunitavam vorm patriotismist. Enamus arutelusid rahvoslusest viktoriaanluse ajal toimusid religioosses või religiooni imiteerivas keeles. (Varouxakis 2006, 100)

"A general view of Positivism" keskendub positivismile n-ö läänelikus võtmes; autori arvates peaks positivismi levitamist alustama lääne riikidest, kuid see võiks peale seda sammu jõuda kõigi inimesteni üle maailma. Läänemaailmaks peab Comte Itaaliat, Hispaaniat, Suurbritanniat ning Saksamaad, mis ümbritsevad positivistliku teooria originaalriiki Prantsusmaad. (Comte 1865, 92) Comte on oma teose jaganud peatükkidesse, mis kirjeldavad vastavalt positivismi intellektuaalset karakteri, positivismi sotsiaalset aspekti ning positivismi suhet töölisklassi, naissoo ja kunstiga. Käesolev peatükk rekonstrueerib teose sisu, pannes erilisel rõhku antud töö uurimisküsimustele, st emotsioonide ja mõistuse suhtele ning religiooni aspektile positivismis, mis on antud teemasse nii sisse põimunud, et sellele ei ole pühendatud Comte'i teoses eraldi peatükki, kuna see on seotud kõigiga neist.

2.1 Comte'i probleemipüstitus

Comte tunnetab ühiskonnas laialt levinud sotsiaalset probleemi: puudub rahuldav süntees kõigist inimlikest kontseptsioonidest, st kõigist teadustest, millega inimkond kokku puutub. See on Comte'i arvates meie kõige kiireloomulisem sotsiaalne tahe ning see on vajalik korra ja edasimineku huvides. (Comte 1865, 2). Kord ja edasimineku on Comte'i teooria alustalad, millest räägime lähemalt veel käesolevas peatükis. Lihtsustatult öeldes on Comte'i lõppeesmärk luua süsteem, mis võtab omaks kõiki elu vajadusi. (Comte 1865, 2). Lihtsustatult võib öelda, et positivism koosneb põhimõtteliselt filosoofiast, mis on ühtse ja kõikehõlmava

süsteemi alus, ja poliitikast, mis on selle lõpptulemus. Filosoofia ja poliitika ei saa kunagi olla üksteisest lahus. Sellise süsteemi kaudu saame enda intellektuaalsed võimed ja sotsiaalse sümpaatiat tuua üksteisele võimalikult lähedale. (Comte 1865, 1). Seega saab positivismi peamise eesmärgi jagada kaheks: üldistada teaduslikke arusaamasid ning süstematiseerida n-ö sotsiaalse elu kunst. Tegu on sama probleemi kahe aspektiga. (Comte 1865, 3)

Comte kirjutab, et poliitilisi institutsioone ei ole aga võimalik rekonstrueerida ilma eelneva pingutuseta kujundada ümber meie arvamusi ja elu. (Comte 1865, 2) Siit väitest jõuame väga olulise teemani Comte'i teoses, milleks on positivismile toe leidmine ja selle realistlik rakendamine. Selline "kõike ümber korraldav" õpetus nagu seda on positivism ei suuda oma eesmärgini jõuda ilma selle järgijateta. Järgijaid aga ei saa me oodata ühiskonna kõrgematest klassidest, kuna nad on rohkem või vähem alusetute metafüüsiliste õpetluste mõju all ning end ammendanud pimedasse poliitilisse rahunusse. (Comte 1865, 3) Seega on kõrgema klassi inimesed oma tegevuses motiveeritud pigem praeguse süsteemi pikendamisest, mitte Comte'i sõnul positivismi jaoks üliolulisest sotsiaalsest ümberkorraldusest. Kes siis võiks aga olla positivismi peamised edasikandjad, seda eriti selle algstaadiumis? Comte'i lahendus on pöörduda nende ühiskonnaklasside poole, mille inimeste hea tava ja mõistus ei ole mõjutatud meie praegusest haridussüsteemist ning kes suudavad oma heldet kaastunnet vabalt edasi arendada. Antud kriteeriumi alla sobivad Comte'i teoorias vaid naised ja töölisklass, kellest oleneb ka see, et peale vaimse ümberkorraldamise töö lõpetamist käesolevaid ideid ka teistesse klassidesse edasi kantaks ning säilitataks ja hooldataks. (Comte 1865, 4) Miks just töölisklassile antud ülesanne tuleks määrata, on arusaadav nende motiivide vastandamisest kõrgema klassiga. Naissool ja naiselikkusel on aga veelgi tihedam seos positivismiga ning seda arutame peagi lähemalt.

2.2 Mõistus ja tunded

Nagu ka inimloomuses, on positiivses süsteemis kõige ülekaalukam element kirg. (Comte 1865, 15) Kuigi tõe leidmises peitub siiras rahuldus, ei ole see emotsioon piisavalt intensiivne, et juhtida harjumuspäraselt meie käitumist. Inimeste mõistus on lausa niivõrd võimetu, väidab Comte, et selle ülalpidamiseks on pea alati vaja ka kirge. Kui kirg tekib heatahtlikest tunnetest, tõmbab see ligi tähelepanu oma väärtuse ja harulduse tõttu; kui kirg tekib aga isekatest motiividest, on see liiga tavaline, et tähele panna. (Comte 1865, 18) Comte tõmbab oma teoses

palju paralleele teoloogiaga ning emotsioonide ehk n-ö südame ning intelligentsi ehk mõistuse võrdlus ei ole erandlik. Comte'i sõnul on teoloogias mõistus südame ori, positivismis aga südame teenija. (Comte 1865, 19) Positivism õpetab, et kuigi süda vihjab meie probleemidele, on mõistuse ülesanne need lahendada. (Comte 1865, 19) Ja mitte lahendada südame probleeme muuhulgas teiste probleemidega, vaid mõistus peaks keskenduma ainult südame probleemidele (Comte 1865, 20), st meie emotsionaalsete indikatsioonidele sellest, et midagi on valesti. Kui seda nõuet ei täideta, on Comte'i kogemus talle näidanud, et pea alati hakkab mõistus järgima mõttetuid küsimusi, mida on kõige rohkem ja millega on kõige lihtsam tegeleda. (Comte 1865, 20) Comte'i alusel peaks mõtted olema süstematiseeritud enne tundeid ning tunded enne tegusid. Filosoofid enne Comte'i on aga peaaugjalikult keskendunud just intelligentsile ehk mõtetele, mitte minnes sellest edasi. (Comte 1865, 23) Comte on kirja pannud julge väite, mille kohaselt oleks täisvõimsusel töötaval teoloogial alandav mõju nii meie intellekti kui ka meie iseloomule. Teoloogia eeldab, et meie teadmised faktilistest tõdedest peavad kattuma meie isiklike tahtmiste ja soovidega, seega ei saa enam ühtegi olulist sammu inimkonnas täide viia ilma hülgamata teoloogilisi arusaamasid. Seega on Comte'i sõnul positivism teoloogiast efektiivsem, kuna see eemaldab südame ja mõistuse ebakõla; positivism ütleb, et inimese intellekt on vaba kasutamaks oma kogu võimsust igas inimelu valdkonnas. (Comte 1865, 20)

Comte kirjutab, et kui katoliiklus rõhutab südametunde tähtsust, siis see hävitab intellekti. Positivism aga toob mõistuse täielikku harmooniasse tunnetega, kahjustamata kummagi tegevust. (Comte 1865, 245) Positivistlik õpetaja aga peab antud printsiibi meie jaoks muutma võimalikult tuttavaks. Ta peab meile näitama, et me ei suuda mõista ühtegi indiviidi või ühiskonda, kui me ei mõista kogu inimkonna elu. (Comte 1865, 245) Kas aga positivism ongi mõnes mõttes viis, kuidas näiteks protestantlike väärtusi veelgi kõrgemal kujul katoliiklikes maades teostada? Mill toob välja, et kuigi Comte näeb protestantismi üldiselt vaid negatiivses valguses, täiendab ja arendab ta siiski mitmeid nende põhimõtteid. (Mill 1865, 55) Mill ise imetleb mitmeid protestantismi põhimõtteid, näiteks leiab ta, et see nõuab aktiivset mõttetööd ning paneb inimesi tundma otsest kohusetunnet jumalale, mida Comte peab kristluse leiutiseks, kuid tegelikult hakkasid seda esimesena rakendama just protestandid. (Mill 1865, 68) Seega võib väita, et positivism tõepoolest on justkui samm edasi protestantismist, kuigi Comte seda ise ei tunnistanud. Mees, kes julgeb end mõelda teistest iseseisvaks, kas siis tunnetes, mõtetes või tegudes, ei suuda seda seletada ilma koheselt endale vastu rääkimata, kuna isegi keel, mida ta räägib, ei ole tema enda oma. (Comte 1865, 246) Kui südant ei mõjuta enam teoloogia ega metafüüsika, siis leiame varsti, et tõeline õnnelikkus koosneb sotsiaalsete instiktide

arendamisest. Enesearmastust hakatakse nägema kui ravimatut nõrkust ning saadakse aru, et inimlikkuses peitub lõplik tõde ja on parem teistele anda, kui saada. (Comte 1865, 247)

Positivism tõrjub välja mõtted vaidlused võimu omamisest ning küsib hoopis, mis on need reeglid, mis võiks reguleerida võimu asjalikku kasutamist. (Comte 1865, 166) Positivismis on tähtis omandada kommunismi peamine põhimõte, st et omand on oma loomuses sotsiaalne ning see vajab mingisugust kontrolli. (Comte 1865, 171) Positivism mitte ainult ei kinnita antud põhimõtet, vaid laiendab seda. Mitte ainult rikkus, vaid kõik meie võimed peaksid olema pühendatud oma kogukonna järjepidevale teenimisele. (Comte 1865, 173) Peamine erinevus positivismi ja kommunismi vahel on see, et positivism keskendub lahenduste leidmisel moraalsetele teguritele ning esindustele, mitte poliitilistele. Vaimne ja ajutine võim peavad olema eraldatud, mis on meie probleemide ainus võimalik lahendus ja selle tegemata jätmise olnud siiani nende ainus põhjustaja. (Comte 1865, 174) Positivism seega lükkab tagasi kommunistliku lahenduse probleemile; omand peab olema kontrollitud moraalsete, mitte legaalse organite poolt. (Comte 1865, 174) Regulatsioonid peaksid olema üldised, mitte erilised. Nende aktsepteerimine toimub omal tahtel ning hariduse mõjul; türannial pole positivismis kohta, kuna see hävitaks inimeste iseloomu. (Comte 1865, 182) Samas rikkus ei ole ainus halvasti jagatud võim ühiskonnas, mida kommunism tundub uskuvat. Tegelikult kuritarvitatakse meie ühiskonnas pea kõiki võime, mida inimesed omavad, eelkõige intellekti. Positivism on ainus õpetus, mis võtab arvesse kogu inimeksistentsi sfääri, mistõttu on see ka ainus õpetus, mis suudab sotsiaalse tunnetuse tõsta selle õigesse tähtsusesse. (Comte 1865, 184)

2.3 Vajalikud ühiskonnagrupid levitamaks positivismi

Comte'i teose III peatükk, mis räägib eelkõige positivismi suhtest töölisklassiga, läheb rohkem süvitsi positivismi reaalsesse rakendamisesse päris maailmas, seda küll Comte'i eluajal. Comte võrdleb oma töödes ühiskonda organismiga, kehaga. Tema arvates peegeldab tsivilisatsiooni edenemine personaalset kognitiivset arengut. (McVeigh 2021, 77) Comte toob välja hoolikalt detailiseeritud plaani indiviidi harimiseks ning talle rolli määramiseks tervel ta eluajal, mis peaks teenima positivismi õppimist, säilitamist ja levimist ning kokkuvõttes toetama ka tema isiklike huve, st vormima temast moraalsema ja positivistlikus võtmes "parema" ning "õnnelikuma" inimese. Samuti paneb antud peatükis autor kirja institutsioonide ülesanded tema ideaalses maailmas, st mille eest peaks vastutama valitsus ja Comte'i määratud "filosoofide

kogu”. Positivismi autor on mõelnud ka sellele, kuidas eristuvad üksteisest positivismi levitamise staadiumid, st mida saaks juba alustada nüüd ja milleni me võiks tulevikus jõuda.

Comte'i arvates on töölise eluviis teiste klasside omast palju etem üllate instinktide arendamiseks; mitte üheski teises klassis ei ole nii intensiivset stiimulit sotsiaalsete suhete arendamiseks, sest nad tunnevad, et on tugevamad tänu ühendustele just sotsiaalses mõttes (Comte 1865, 145), mida Comte läbi oma teose üheks positivismi tugevaimaks tunnuseks toob. Inimesed, kes on niivõrd teadlikud inimloomusest, on Comte'i sõnul ideaalsed levitamaks tema sõna globaalselt ja kõigile, st järgmistes staadiumites ka kõrgematele klassidele, läänemaailmast väljapoole. (Comte 1865, 146) Töölisklassist peaks Comte'i sõnul saama kõige olulisem vaimuliku võimu teenija selle kolmes sotsiaalses funktsioonis, milleks on kohus, kaitsja ja haridus. Comte'i arvates on töölised enamuse ajast antud ülesandeks sobivamad kui isegi parimad filosoofid, kuna nad abstraherivad lihtinimeste elu ja saaksid seetõttu igapäevaselt nende üllate ja spontaansete instinktidega hakkama. (Comte 1865, 151) Comte'i tekstist võib aga välja lugeda, et kuigi töölisklass on ideaalne vaimse võimu rakendaja, siis neil puudub võime enda tegevust süstematiseerida, mille jaoks on Comte välja pakkunud juhtorgani filosoofidest.

Kuigi Comte rõhutab universaalse hoolivuse printsiipe, on ta siiski arvestanud n-ö inimkonna vajadusega sõjaks. Tema arvates peaks poliitiline keha või valitsus koosnema inimestest, kes tegelevad kogu ühiskonna praktiliste huvidega. Positivistlikus korras peaks iga eriline meede olema poliitilise keha tegutsemisväljas. Näiteks kui on tarvis otsustada midagi seaduse kohtute üle või kuulutada välja sõda, siis tegeleb sellega just see institutsioon. Kuna aga positivistlik ühiskond on niivõrd palju praegusest edasi arenenud, tähendab sõja kuulutamine midagi enamamat, midagi moraalsemat, sest mitte ei võidelda kindla rahvuse eest, vaid inimlikkuse eest. (Comte 1865, 149) Inimeste ülesanne on mõjutada valitsuse tegevusi aidates kaasa selle vaimulikule võimule. (Comte 1865, 150)

Ka mujal eluvaldkondades, Comte'i sõnul “väiksemates elu kunstides” (kui positivism), on vaja kõigepealt järgida mõnd teoreetilist õpetust ja alles seejärel saab kirja panna üldisemad printsiibid. Seetõttu ei saa ka sotsiaalse elu kunst erineda, kuna see on väiksematest kunstidest nii palju keerukam ja tähtsam. (Comte 1865, 162) Filosoofiline organ on avaliku arvamuse moodustamisel tähtis selleks, et tõlgendada kogu antud õpetust. Selle mõju võib vastasel juhul olla väga puudulik. (Comte 1865, 162) Töölisklass ja filosoofid on vastastikku tähtsad, mitte ainult avaliku arvamuse loomiseks, aga ka selle manifesteerimiseks. Ilma töolisteta ei oleks

doktriinil piisavat väge. Ilma filosoofideta oleks doktriin tavaliselt liiga seosetu, et ületada inimeste ja ühiskonna koosseisus paiknevaid takistusi, mis teeks väga keeruliseks paika seadud printsiipide alusel praktilise elu muutmise. (Comte 1865, 163)

Positivistlikus süsteemis peavad filosoofid ja töölised teostama vaimset võimu ja kompenseerima ebatäiuslikke sotsiaalseid klasse (kuna rikkus on alati ülekaaluline faktor) jaotades süüd ning kiitust võrdväärselt. Iga asjaajajat arvustatakse vastavalt ta mõistuse ja südame väärtusele, ilma sulaslikkusetä ning samas ilma anarhiale julgustamata. Peab alati olema arusaadav, et see poliitiline tähtsus, mille kõrge positsioon annab, ei ole proportsionaalne reaalse voorusega, mis inimesele selle positsiooni andis. Inimesed peaksid järjest rohkem nägema, et päris õnnelikkus ei tule su klassist või auastmest. (Comte 1865, 217)

Isegi, kui filosoofide ja tööliste omavaheline liit on ideaalselt teostatud, ei suuda see piisavalt selgelt ega silmapaistvalt esindada tundmise elementi. (Comte 1865, 227) Comte'i alusel sümboliseerivad naised meie loomuses afektiivset elementi ehk seda, mis puudutab tundeid ja suhtumist, ning filosoofid ja inimesed sümboliseerivad intelligentseid ja praktilisi elemente. (Comte 1865, 227) Ilma sotsiaalsete tunnetega ei ole filosoofide ega proletariaatide tegevusel mingit tegelikku mõju. (Comte 1865, 227) Lihtinimeste sümpaatiat võib olla küll filosoofide omast tugevam ja spontaansem, kuid tavaliselt on see ajutisem ning mitte nii siiras. Igapäevased vajadused raskendavad järjekindla loomuse säilitamist. Kuigi töölisklassi tööviljaks olevad moraalsed eelised on tähtsad, ei suuda need üksi isekust tagasi hoida; on vaja õrnemaid ja mööduvamaid emotsioone. (Comte 1865, 228) Seega on naised asendamatud ühiskonna regenereerimisel ning neid peaks kaasama niipea, kui neile on võimalik selle tingimusi ja suundumust selgeks teha. (Comte 1865, 229) Positivistlikul liikumisel ei saa olla erilist jõudu enne seda, kui naised seda toetama hakkavad, sest nemad on parimad inimesed esindama seda, et sotsiaalne armastus peaks käima enne isekaid eesmärgi. Filosoofid rikastavad seega antud printsiipi loogiliste seostega ja proletariaat praktilisusega. (Comte 1865, 232) Selline süsteem, mis koosneb kolmest elemendist - töölistest, filosoofidest ja naistest - saab viia meid universaalse armastuseni. (Comte 1865, 229) Mõtles, et antud kontekstis filosoof, on sotsiaalselt võimetu, kui teda ei toeta naiselik sümpaatiat ja üldsuse energia. (Comte 1865, 239)

Comte'i arvates on naised moraalselt kõige rikkumata osa inimkonnast. Just seetõttu austavad naised ka katoliiklust, mis on ainus süsteem, mis suudab säilitada põhimõtet, et poliitika peaks alluma moraalile. Seetõttu kannatavadki Comte'i sõnul naised siiani kahetsuse käes, et

keskaegne ühiskond lagunes. (Comte 1865, 230) Naissugu seob end meelsasti revolutsiooniga niipea, kui selle rekonstrueeriv tööetapp on alanud. Revolutsiooni negatiivsed faasi ei tohi liiga pikalt edasi lükata, sest naistel on Comte'i sõnul isegi raske mõista, miks revolutsioon võiks kunagi vajalik olla, seega ei tohiks neist eeldada, et nad peaksid välja vabandama selle kõrvalekaldeid. (Comte 1865, 232) Nagu töölisklassile, on ka naissoole positivismi järgimine väga kasulik ja ehk rohkemgi. Naiste jaoks on positivism süstemaatiline areng sellest, mida nad on niikuinii alati tundnud. Positivism annab naistele ülla ja sotsiaalselt vajaliku karjääri ning edendab nende enda isiklikku olukorda. (Comte 1865, 233)

Comte'i arvates võiks naiste ainus vastuolek positivismile tulla sellest, et positiivne filosoofia ajab neid segadusse oma teaduslike õpetustega. Tema arvates on naiste mõistus kahtlemata vähem võimekas kui meeste oma, ning nad ei suuda niivõrd hästi üldistada või pikalt järeldada. (Comte 1865, 250) Kui naistele anda eluvaldkondades selline võrdsus, nagu naisõiguslased soovivad, siis nad mitte ainult ei kannataks moraalselt, vaid ka nende sotsiaalne positsioon oleks ohus. Nad seisaks pea igas valdkonnas silmitsi sellise konkurentsiga, millega nad hakkama ei saaks. Kuna meeste ja naiste vahel tekiks võistlus, siis hävineks ka sugude vaheline kiindumus. (Comte 1865, 275)

Filosoofid ja naised peaks Comte'i alusel olema samamoodi poliitilisest võimust eemaldatud, kuigi erinevatel põhjustel. Võim peaks kuuluma kõige tugevamatele, mitte kõige emotsionaalsematele, kuigi viimased võivad seda rohkem väärida. (Comte 1865, 235) See väide üksi juba välistab naised poliitilistelt võimupositsioonidelt. Comte'i arvates on inimkonna loomuses vaid üks element, mis on iseenesest moraalne, ja see on armastus. Ainult armastus suudab olla ülekaalus isiklikest huvidest. Aga kuna isegi armastus ei suuda valitseda (kuna kuulub naiste mõjusfääri), siis mida suudaks saavutada intellekt? Mõistus peaks rohkemgi kui emotsioonid olema eraldatud piiritlevatest ülesannetest, mistõttu peavad ka filosoofid hoidma eemale valitsusest täpselt nagu naised. (Comte 1865, 236)

2.4 Hariduse tähtsus positivistlikus maailmas ja selle loomes

Nagu mitmeid kordi mainitud, on Comte'i jaoks tähtis haridus. Vaid haridus suudab tagada inimeste vaba tahte positivismi printsiipide jälgimisel ning seetõttu vältida türanniat. Vaid haridus suudab inimestest teha positivismi järgijad, säilitajad ning levitajad. Ning haridus peab olema Comte'i põhimõtete järgi liigitatud ja rakendatud. Positiivne haridus allutab

intelligentsed tingimused sotsiaalseteks. Sotsiaalsed tingimused on peamine eesmärk, intelligentsed tingimused aga viis nende saavutamiseks. Hariduse peamine eesmärk on aidata töölisklassil mõista, et nende kõrgeim sotsiaalne funktsioon on toetada vaimseid võimeid, samal ajal pakub haridus neile nende enda erilisi kohustusi. (Comte 1865, 192) Comte jagab hariduse kaheks: sünnist puberteedini ning puberteedist meheeni. Esimeses pooles peaks haridus olema spontaanne ning seda peaks läbi viima võimalikult suures ulatuses perekeskselt. Õpingud peaksid olema vaid esteetilised. Teises hariduse perioodis tuleks haridus luua süstemaatiliseks, koosnedes avalikest teaduslikest loengutest, mis seletavad lahti positivismi korda. Need loengud on aluseks moraalsele teadusele, mis koordineerib süsteemi kui tervikut, ning toovad välja iga doktriini väiksema osa suhte selle suurema eesmärgiga. Lõppkokkuvõttes peab haridus valmistama töolist ette intellektuaalselt ja moraalselt tema avalikuks ja isiklikuks teenistuseks. (Comte 1865, 192) Tööline peab õppima nägema ennast moraalselt kui riigiteenistajat, kellel on erilised, aga ka üldised ülesanded. (Comte 1865, 213) Antud lähenemine ei too eraldi välja tundmise ja emotsioonide õpetamist, ometi on see positivismile omaduslik printsiip. Intellekt peab teenima sotsiaalseid tundeid. Seega oleks Comte'i arvates vaja, et läbi kogu hariduse kasutavad õpilase vanemad ja õpetajad ära iga hetke, mida on võimalik siduda sotsiaalsete tunnetega. Kõige abstraktsemad või õpilasele segasemad teemad on tihti elavdatavad läbi sotsiaalse tunnetuse. Süda peab juhtima vaimseid võimeid. (Comte 1865, 200)

Kõik ülalmainitu positivistlikust haridusest on Comte'i eluajal olnud aga võimatu reaalses elus. Autor kirjutab, et kuna temaaegses ühiskonnas ei ole positivistlik õpetus laialt levinud ega aktsepteeritud, ei ole võimalik seda ka lastele õpetada. Arvamused ja harjumused on juba omandatud ning lapsi ei saa kasvatada veendumustega, mis on vastupidised nende vanemate omadele, kuna vanemate mõju on hariduses esmatähtis. Isegi, kui valitsusel oleks vägagi siirad kavatsused sellist süsteemi luua, paneks enneaegne katse kogu töö ohtu. Kuniks ühiskond on selliseks kõikehõlmavaks süsteemiks valmis, saab antud ideed teostada vaid nende individidega, kes on selleks valmis. (Comte 1865, 203) Me peaksime tegelema täiskasvanutega, positivismi süstemaatiliste uskumuste levitamisega, et avada üks reaalse reformi jaoks järgmises generatsioonis. Uskumuste levitamisel aitavad kaasa ajakirjandus ning sõnavabadus, kõige tähtsam oleks aga korraldada avalikke loenguid erinevatest positiivsetest teadustest. Isegi kõige lihtsamate teemadega tegeledes peaks antud loengud olema sügavalt filosoofilised ja elavdatud sotsiaalsetest tunnetest. Need peaks olema täiesti eraldiseisvad valitsusest, et mitte olla mõjutatud autoriseeritud ideedest. Samuti peaksid loengud olema

läänemaised, mitte rahvuslikud. (Comte 1865, 204) Kuniks vaba ja piirangutega töö inimesi harida on käimas, hakkab end samal ajal üles ehitama ka vaimne organ, kes hiljem kasutab antud õpetusi viimaks läbi sotsiaalsel ümberorganiseerimist. (Comte 1865, 204)

Kuigi naistel on tähtis roll avalikes kohustustes, peaks nende kõige prioriteetsem töövaldkond olema siiski perekond. (Comte 1865, 258) Abielus on tähtis ühiskonna sekkumine, aga selle ainus ülesanne peaks olema kinnitada ja arendada asjade korda, mis eksisteerib loomulikult. Abielu kui ühendus peab olema eksklusiivne ja lahutamatu. (Comte 1865, 263) Positivism parandab naise elu lisaks abikaasana ka emana. Naisel peaks olema pea ainuõigus tegeleda koduse õpetusega, kuna see peab olema usaldatud vaimse võimu hoolde, ning perekonnas esindab vaimset võimu naine. (Comte 1865, 268) Seetõttu peab õpilane jääma oma pere juurde, kuna vaid tema ema suudab talle õpetada spontaanseid emotsioone. (Comte 1865, 269) Ema ei pruugi enam ajast suuta seletada põhjust, miks ta mingi printsipi järgi toimib, kuid tema plaanide tarkus tuleb üldjuhul lõpus nähtavale. Ta suudab näidata oma lastele seda, kui palju rõõmu tuleb heldetest emotsioonidest ning kui palju kurbust isekast käitumisest. (Comte 1865, 270)

Kuigi ema autoriteet võib aastatega langeda, siis ta juhendab siiski laste iseloomu arenemist kuni nende abiellumiseni. Kuniks abielluni on naiselik mõjuvõim mehele olnud tema jaoks sunniviisiline, kuid abielludes astub ta vabatahtlikusse alluvusse, millega lõpetab ta oma moraalse haridustee. (Comte 1865, 271) Naisi peaks õpetama samamoodi, nagu mehi. (Comte 1865, 278) Lapsepõlvest saati peaks kõigile meist õpetama seda, et meie sugu on peamine õnnelikkuse ja arengu alus nii avalikus kui ka eraelus. (Comte 1865, 288)

3. Milli käsitus ja kriitika Comte'ile

John Stuart Mill avaldas 1865. aastal raamatu "Auguste Comte and Positivism", millele keskendumine peamiselt, tuues välja Milli edasiarenduse Auguste Comte'i positivismist. Milli sõnul on tema raamatu ilmumise ajal upitatud Comte kõrgele kohale Euroopa mõtlejate seas ning tema töö on järjest rohkem mõju, millest haaravad kinni nii tema toetajad kui ka kritiseerijad, mistõttu on õige aeg tuua välja mõned vead, mida Mill Comte'i teoses märganud on. Nendel vigadel on Comte'i idee kasvava populaarsuse tõttu võime muutuda ohtlikuks, seega on vaja need suurema tähelepanu alla tuua, samas mitte jättes välja ka väärtuslikke mõtteid, mis Comte'i positivismist välja paistavad. (Mill 1865, 4-5) Võrreldes käesoleva bakalaureusetöö kaugemates peatükkides välja toodud tänapäevaste poliitikateoreetikute analüüsiga on Milli käsitus keskendunud rohkem väikestele teaduslikele detailidele Comte'i töös. Ta on välja toonud korduvaid väiksemaid vigu Comte'i mõttekäigus, mis jääksid suurema tõenäosusega tavalugejale märkamata, kuid moodustavad Comte'i suuremad ideed ja positivismi olemuse, mistõttu on neile tähtis tähelepanu pöörata. Milli teos koosneb kahest osast, millest esimene teeb ülevaate Comte'i positivismist ja teine tema hilisemast elust. Mõlemas osas on argumente, mis näitavad, kuidas Comte'i tõekspidamised positivismi sisu mõjutanud on ning lükkavad ümber või kiidavad mitmeid tema ideid. Käesolev peatükk toob välja neist tähtsamad ja antud tööle asjakohasemad.

3.1 Milli ülevaade Comte'i teaduslikest arusaamadest

Milli järgi oli Comte metafüüsiliste kontseptsioonide suhtes väga kriitiline, pööramata samas piisavat tähelepanu sellele, et üksikuid nähtusi on vaja seletada üldiste seaduspärasuste kaudu. Comte mõistis hukka vaimsete abstraktsioonide, st mõistuslike väljamõeldiste pidamise iseseisvaks olemisvormiks, mis suudaks rakendada jõudu, (Mill 1865, 15) st suudaks tegutseda ilma, et kõigepealt neile märgatavalt mingit tegevust suunataks (Mill 1865, 18) Comte jättis suuresti mainimata, et mõistuse abstraktsed arusaamad on tihti siiski tähtis osa teaduslikust protsessist ja tänapäevalgi (st Milli eluajal) tundub paljudele absurdne, et sellist ideed võeti tollel ajal vastu. (Mill 1865, 15-16) Ometigi argumenteerib Mill, et abstraktsioonide ja reaalsuste segi ajamine on süstemaatiline ja üldine läbi ajaloo ning ka näiteks selliste filosoofide nagu Plato töödes. Abstraktsusel põhinevad teadused ei ole kunagi mitte üheski ühiskonnas moodustanud intellektuaalse hariduse alust. (Mill 1865, 16) Comte eristab

abstraktsed ja konkreetsed teadused. Abstraktsed teadused tegelevad seaduspärasustega, mis valitsevad looduse elementaarseid fakte, konkreetsed teadused aga tegelevad vaid kindlate nähtuste kombinatsioonidega, mida elust leida võib. Näiteks meie planeedi mineraalide tootmine ja eksisteerimine tänu mehhaanilistele koondamistele ja keemilistele ühenditele on abstraktne teadus, aga mineraloogia, mis koosneb mitte eelnevalt mainitust vaid hoopis looduses loomulikul viisil tekkinud mineraalide uurimisest, on konkreetne teadus. (Mill 1865, 33-34) Seega abstraktne teadus tegeleb seadustega eraldi, kuid kaalub neid kõiki vastavalt nende aspektidele ja võimalustele, aga konkreetne teadus tegeleb vaid nende seaduste kombinatsioonidega selle maani, kus seaduspärasused päris maailmas eksisteerivad. (Mill 1865, 35) Comte ütleb, et konkreetne teadus on seotud olendite või objektidega, aga abstraktne teadus on seotud sündmustega. (Mill, 1865, 35)

Me ei saa konkreetsete nähtuste kohta koostada teaduslikku teooriat enne kui meile on teada need seadused, mis neid nähtuseid seletavad ja valitsevad. Need seadused on aga abstraktse teaduse tegutsemisvallas. Seega pole siiani olemas konkreetset teadust, mida saaks teaduseks nimetada paremini kui väga laia mõistena. Seetõttu analüüsib Mill just Comte'i välja toodud abstraktsete teaduste klasse, st süsteemi, mille alusel Comte jaotas need kuueks. (Mill 1865, 36) Comte'i jaotuses on teadused kasvava raskusastme ning spetsiifilisusega ja see järjekord läheb järgnevalt: 1. kohal on matemaatika, 2. kohal astronoomia, 3. kohal füüsika, 4. kohal keemia, 5. kohal bioloogia ning 6. ja viimasel kohal on sotsioloogia. St seda, et sotsioloogiat ei ole võimalik mõista enne, kui mõistad kõiki eelmisi teadusi ja sama käib ka kõigi teiste, sotsioloogiale eelnevate teaduste kohta. (Mill 1865, 39) Milli hinnangul on antud käsitlus sobiv, kui tahame klassifitseerida teadusi selle alusel, mis on meie eesmärkide saavutamiseks vajalike omaduste mõttes kõige tähtsam. Samuti läheb list keerukuse mõttes kasvavas suunas ja on ajaloolises ajajoones korrektne, st kõige varem tekkinud teadus esimene ja kõige hilisem teadus viimane. (Mill 1865, 40) Mill toob välja, et on olnud inimesi, kes kritiseerivad antud järjekorda, kuid ei suuda siiski tõestada, et see oleks ebakorrektna võttes arvesse selle eesmärki, (Mill 1865, 41) st seletada kogu maailma seaduspärasusi ühe tervikliku teooria alusel. Väikseid ebatäpsuseid peaks Milli arvates isegi suurtele mõtlejatele enamjaolt andeks andma. (Mill 1865, 46)

Mill osutab, et Comte on astronoomia kontekstis tähele pannud, et meile ei ole üheski riigis räägitud raskuse (*weight*) jumalast. Meie võim fenomeene ette näha ja kontrollida on kaks tegurit, mis lükkavad ümber uskumuse, et astronoomilisi tegureid juhivad mingisugused

muutlikud tahtmised. Näiteks ei palveta inimesed selle eest, et panna tähed tagasi nende rajale või muuta teekonnaks kuluvat aega, kuigi palvetatakse veel näiteks sõja eduka lõpu või ilmamuutuste üle - need on teadused, mis ei ole veel lihtsalt piisavalt kaugelt arenenud. (Mill 1865, 48) Seega leiabki Comte Milli järgi, et astronoomia on ainus positiivsetest teadustest, milles ei ole enam jälgi metafüüsilistest seletustest. Samas ütleb Mill, et Comte seletab sõnaga “metafüüsiline” tihti ka olukordi, mis antud definitsiooniga tegelikult kokku ei lähe. (Mill 1865, 49) Näiteks pidas Comte keemilises teaduses metafüüsikaks seda, kui usuti, et kehad liituvad seetõttu, et neil on üksteise vastu külgetõmbavus; ta sai aru, et keemikud, kes seda väitsid, uskusid mõnda müstilisse entiteeti keha sees, mis paneb need üksteisega liituma. Tegelikult oli tegu aga positiivse üldistamisega, mis viis edasi paljude faktide tõestamiseni. See on Comte'i töödes pidev viga, mis kumab välja ka teistsuguste teemade alt. (Mill 1865, 49-50)

Nagu ka mõistega “metafüüsiline”, ei ole sõna “positiivne” Comte'i töödes alati kasutatud samasugusena. Milli sõnul ei ole saanud kunagi üheski teaduses olla perioodi, kui see ei olnud vähemalt mingil määral positiivne, sest teadus on alati üritanud teha järeldusi kogemuste ja jälgimise abil. (Mill 1865, 51) Ka Comte ise tunnistas, et enne teda oli inimkonnal teada palju tõdesid, mille nad õppisid läbi induktiivse või deduktiivse protsessi jälgides fenomene, samuti on erinevatel teemadel kirjutanud suured mehed aktsepteerinud positiivset mõttekäiku ja kõrvale heitnud teoloogilised ja metafüüsilised argumendid sama otsustavalt kui Auguste Comte. (Mill 1865, 51-52) Mill toob välja sellised mehed nagu Montesquieu, Macchiavelli, Turgot, Adam Smith jt - neil oli kõigil sügav veendumus, et sotsiaalsed nähtused kohanduvad muutumatutele seaduspärasustele. Samas ei suutnud ükski teine filosoof enne Comte'i sama hästi tuua päevavalgele neid samu seaduspärasusi, millele sotsiaalsed fenomenid toetuvad. Võikski öelda, et just Mill kanoniseeris Comte'i sotsiaalteaduste rajajana. Seega ei muutnud mitte Comte sotsioloogilisi uurimusi positiivseks, vaid andis teadusele selle lõpliku järelduse, st avastas ja tõestas teaduslikud tõed, mis seostavad üht teadust kõigi teistega. Comte vastas näiteks sellistele küsimustele, et kuidas on seotud gravitatsioon astronoomiaga või keha kudede omadused füsioloogiaga. See võimaldab teadust näha kui kooskõlastatud ja sidusat keha, mida ei olnud enne Comte'i sotsioloogiaga suudetud teha. (Mill 1865, 52-53)

Mill väidab, et Comte ei pööra oma mõttekäigus piisavalt tähelepanu psühholoogiale. Tema klassifikatsiooni alusel on moraalsete ja intellektuaalsete funktsioonide koht bioloogia all, kuid vaid väikse osana füsioloogiast. Comte'i arvates peame inimese mõistuse kohta õppima teiste jälgimise abil, kuid kuidas me peame nähtut tõlgendama ilma selle kohta õppimata jääb Comte'i

teostest välja. (Mill 1865, 63) Comte'i filosoofias on tähtis argument, et meie intelligents suudab jälgida kõike muud peale iseenda; me ei suuda jälgida ennast jälgimas või jälgida ennast argumenteerimas. (Mill 1865, 63) Mill aga lükkab Comte'i argumendi täielikult ümber öeldes, et me oleme teadlikud oma tähelepanekutest ja argumentatsioonist kas nende toimumise ajal või hiljem neid meenutades. (Mill 1865, 64) Positiivse psühholoogia kui teaduse välja jätmine on Milli arvates mitmete tõsiste vigade põhjustaja Comte'i katses luua sotsiaalne teadus. (Mill 1865, 66-67)

3.2 Positivistlikest ühiskonnagrupidest ja haridusest Milli pilgu läbi

Mill väidab, et kõik institutsioonid ja tegutsemisreeglid, mille standardiks on inimkonna heaolu, väärivad olla defineeritud positiivsena, ükskõik mis teised puudused neil võivad olla. Kuid sellised institutsioonid ja tegevuskäigud moodustavad väikese vähemuse. Comte'il oli tema järgi õigus, et kui siiani valitsevad moraalsed ja poliitilised ideed pole olnud teoloogilised, siis on nad olnud metafüüsilised. Moraalsed ja poliitilised spekulatsioonid on keskendunud sellele, et moraalsed reeglid ja poliitilised institutsioonid ei ole mitte loodud saavutamaks üldist heaolu, vaid olnud tagajärg "loomulike õiguste" kontseptsioonile. (Mill 1865, 69)

Samas toob Mill välja Comte'i liigse keskendumise Prantsusmaale, mis tihti jätab arutelust välja lisaks ülejäänud maailmale ka lääneriigid. Comte'i kirjeldus Euroopa poliitikast kehtib väga hästi Prantsusmaale, kuid näiteks Inglismaal pole looduseadused ega loomulikud õigused kunagi olnud populaarsete erakondade jaoks tähtsad. Nemad on eelistanud enda väiteid toetada oma riigi ajaloolistele traditsioonidele ning seaduskogudele ja kui sellest välja kasvati, siis üldisele kasulikkusele, mis ei pea olema kooskõlas moraalsusega. (Mill 1865, 70-71) Milli arvates ei koosne sotsiaalne eksistents ainult poliitikast, eetika on sellest veel tähtsam ja sügavam osa, ning seetõttu nii Inglismaal kui ka mujal on praegused arvamused jagatud teoloogiliseks ja metafüüsiliseks. (Mill 1865, 71)

Milli järgi kasutab Comte tihti sõna 'metafüüsiline' kirjeldamiseks laia valikut teistsuguseid mõisteid, nt revolutsiooniline, radikaalne, demokraatlik, liberaalne jne. (Mill 1865, 73) Comte on öelnud, et nii astronoomias, füüsikas, keemias ja isegi füsioloogias peetakse absurdseks seda, kui keegi ei usu asjatundjate kehtestatud printsiipe ja kuulab selle asemel enda südametunnistust. Poliitikas on aga teistmoodi ja seda seetõttu, et vanad doktriinid on aegunud ning uued ei ole veel piisavalt formeerunud, seega ei eksisteeri piisavalt selgelt kehtestatud

arvamusi. Comte loodab antud probleemi lahendada oma uue doktriinide süsteemi levitamisega kuni inimkond seda aktsepteerib tõena. (Mill 1865, 74) Comte arvates on see aga riskantne, kuna päris moraalset kontrolli inimeste isiklike huvide üle saab luua vaid üksmeelega austada elulisi reegleid. Seega peaks Comte'i arvates looma kogu väiksest arvust inimestest, kes moodustavad kõrgeima klassi ja keda treenitakse argumenteerima ja arutlema eetiliste ja poliitiliste küsimuste üle. (Mill 1865, 75) Comte'i kaitseks võib aga Milli järgi öelda, et ta ei soovi, et antud kogu kasutaks oma võimu teadmatuses inimeste peal, vaid tema arvates on tähtis jagada kõigiga teaduslikke teadmisi. Tema arvates on ühiskonnal kohustus õpetada igale inimesele kõiki tema välja toodud teadusi matemaatikast sotsioloogiani. Õpetama ei peaks mitte ainult teadmisi tulemustest, mida Comte hoiab enda doktriinis tähtsal kohal, vaid ka kuidas antud tulemusteni jõuti ja millised tõestusmaterjalid neid toetavad. Seda kõike aga peaks õpetama sinnamaani, et neist kontseptidest saavad aru ka need inimesed, kelle elu ei koosne nende uurimisest. (Mill 1865, 76-77)

Mill loeb Comte'i tööst välja, et viimane kohtleb võrdsust kui absoluutset dogmat, mis võitleb keskaegsest pärinevate ebavõrdsuste vastu ning millel ei ole modernses ühiskonnas mingit legitiimset eesmärki. (Mill 1865, 78) Comte'i arvates on ühiskonnas inimestel kas loomulikud või omandatud erinevused, mistõttu mõned neist peaksid juhtima teisi. Milli sõnul Comte isegi ei mõtle sellele, et kui inimesi korralikult harida, siis neile antakse sellega võimalus ja ressursid ise enda koht maailmas leida ning nad ei klassifitseeri end spontaanselt ise gruppi, kus neil on vähem õigusi, kui neile võimaldaks valitsus või sotsiaalsed institutsioonid. (Mill 1865, 78-79) Eksisteerib positiivne doktriin, mille kohaselt peavad need, kelle üle valitsetakse, aktiivselt osalema enda valitsemises, mitte isegi nende õigusena, vaid et jõuda ühise eesmärgini kindlate reeglite all, mida see eesmärk paika seab. (Mill 1865, 79)

Comte on loonud klassifikatsiooni teooria ja kirjutanud, kuidas kasutada õigesti teaduslikke hüpoteese. Comte õpetab meid tulemusi leidma n-ö õigel viisil. Midagi on aga puudu: ta ei valgusta meid selles, kuidas teada, et leitud tulemus on tõene, et protsess on läbi viidud korrektselt ning meie järeldus toetub faktidele. Comte rõhutab, et ükski hüpotees ei ole legitiimne, kui see ei ole kontrollitav, ning ühtegi hüpoteesi ei tohiks võtta tõesena, kui ei ole tõestatud, et see on kooskõlas juba teada olevate faktidega. Samas on ta jätnud lugeja välja mõelda, kuidas leida induktiivset tõestusmaterjali ja ta ei pea loogika õppimist tähtsaks. See on üks positiivse filosoofia suuri puudusi. (Mill 1865, 56)

3.3 Mill inimlikkuse religioonist

Comte väidab ning Mill nõustub, et religioon ei saa eksisteerida ilma kultuset, laiema usulise kultuurita (lad k. *cultus*). Mill peab kultuuri all silmas süstemaatiliste tähelepanekute kogumit, mille eesmärk on harida ja säilitada usulist sentiment. (Mill 1865, 149-150) Comte määrab tunnetel põhinevad teod selle sentimendi tekitamiseks nii privaatseks pühendumiseks kui ka avalikeks tseremooniateks, esimene neist koosneb palvetamisest. Kuid Comte'i mõistes ei tähenda palvetamine millegi küsimist, vaid emotsioonide välja valamist. Comte'i sõnul peaksid avalikud tseremooniad keskenduma kollektiivse inimkonna tähistamisele, isiklik palvetamine peab aga endas hõlmama mõne väärilise indiviidi poole pöördumist, olgu ta elus või surnud, aga kindlasti naissoost. (Mill 1865, 150) Seda seetõttu, et naised esindavad parimat osa inimkonnast, nagu me ka Comte'i teosest rääkides leidsime. Me peaksime nende vääriliste naiste poole oma palvetes pöörduma kui oma kaitseinglite poole ning palve peaks koosnema kahest osast: mälestamine, mille käigus kujutame naist ette nii detailselt, realistlikult ja ilmekalt kui võimalik, ning kui mälestuse intensiivsus hakkab juba meenutama hallutsinatsiooni, siis võime liikuda edasi palve teise osa, väljavalamise juurde. Iga inimene võib koostada enda täpsema palve, kuid peab seda välja ütleva kõva häälega. Palvetama peab iga päev kolm korda ning päeva peale kokku kaks tundi. Kõige viimane, öhtul öeldud palve, võiks olla välja venitatud võimalikult pikalt kuni uneajani, et sel oleks võimalus hõivata ka unenäod. (Mill 1865, 151-152) Avalik *cultus* peaks koosnema 84 festivalist või tähistamisest aastas ning pühendumise inimkonna ja inimlikkuse ülistamisele, nt edukale evolutsioonile, poliitilistele sidemetele, Comte'i välja toodud ühiskonnaklassidele jne. (Mill 1865, 152) Surm on Comte'i religioonis üleminekulise tähendusega, kus eksistents muutub objektiivsest subjektiivseks, kuna hakkame edasi elama teiste mõtetes ja mälestustes. (Mill 1865, 152)

Ülevaade Comte'i religiooni peamistest punktidest näitab Milli arvates hästi seda, kui tähtis on eurooplaste seas prantslaste jaoks regulatsioon, ning kui tähtis see omakorda on Comte'i jaoks prantslaste seas. (Mill 1865, 153) Just religiooni aspekt Comte'i teoorias on aga kõige lihtsamini naeruvääristatav ja ümber lükatav. Milli järgi näitab see meile seda, kuidas Comte'i teooria võib olla üldjoontes tugev ja sidus, kuid selle realistlik rakendamine on positivismi nõrk külge. Millile tundubki seega, et Comte'i religioon mõjub otseselt naljakana, samas ei näi Comte olevat sellest ise teadlik: "Tema kirjutistes ei ole midagi, millest võiks järeldada, et ta teadis vaimukuse ja huumori olemasolust." (Mill 1865, 153-154) Mill peab tähtsaks eemaldada Comte'i doktriinist religioossed eelarvamused. Algne õpetus mõistab hukka kõiki teoloogilisi

selgitusi, kuigi tegelikult ei pea ilmingimata positiivsus eitama kõike üleloomulikku ning käskima kõigil positiivsetel filosoofidel nõustuda sellistes teemades nagu kõige päritolu. (Mill 1865, 13-14) See, kes suhtub kõikidesse sündmustesse kui osasse mingist pidevast korrast, aktsepteerib tegelikult täielikult positiivset mõtteviisi, vahet pole, kas ta tunnistab universaalset “intelligentsi” kogu meie looduse süsteemi alusena või mitte. (Mill 1865, 14-15)

Milli tehtud ülevaade Comte'i tööst tõestab Milli enda öeldut, st, et ta on samal ajal nii Comte'i kriitik kui ka toetaja. Mill nõustub paljuski Comte'i teoreetiliste argumentidega, näiteks tema teadusvoolude klassifikatsiooniga, samas peab mitmeidki Comte'i arusaamu positivismi praktilistest rakendamisviisidest naeruväärseteks. Mill keskendub suures osas oma tööst neile detailidele, mis Comte'i teoses moodustavad tema suurema teooria, mistõttu on arusaadav, et Mill leiab sealt mitmeid ebakõlasid. Siiski ütleb ta, et väikseid ebatäpsuseid peaks isegi suurtele mõtlejatele enamjaolt andeks andma. Üheks suuremaks kriitika kohaks Comte'i töödes on Milli arvates tema võimetus kasutada kindlaid mõisteid selles tähenduses, nagu Comte need algselt kirja pannud on, seda näiteks sõnadega “metafüüsiline” ja “positiivne”, mis on tegelikult Comte'i teooria mõistmisel väga tähtsal kohal. Milli sõnul ei ole Comte tähelepanu pööranud või isegi mõelnud ka sellele, et kui inimesi korralikult harida, siis neil on võimalus ise enda koht maailmas leida ning nad ei klassifitseeri end spontaanselt ise gruppi, kus neil on vähem õigusi, kui neil realistlikult võiks olla. Mitmed aspektid Comte'i religioonis tunduvad Millile naeruväärsed; tema arvates on Comte liiga optimistlikult kirja pannud karmid reeglid ja rituaalid, mille täitmist ei saa tegelikult inimestelt igapäevaselt oodata.

4. Positivism tänapäeval

Üks peamine poliitikateoreetik, kelle ülevaadet ja kriitikat positivismile arutame, on Martha C. Nussbaum. Analüüsime tema teost “Political Emotions: Why Love Matters for Justice.” Tema näol on tegemist rahvusvaheliselt tuntud ja tunnustatud poliitikateoreetikuga, kes on tegelenud peamiselt Kreeka ja Rooma filosoofia, feministliku filosoofia, poliitilise filosoofia ja filosoofilise kunstiga ning pühendanud end aktiivselt ka antud teemade õpetamisesse. (Department of Philosophy, The University of Chicago 2023) Teine peamine teoreetik, kelle teksti analüüsime, on Sharon R. Krause. Tema ei ole käsitlenud otseselt Comte’i ega Milli töid, aga rääkinud palju emotsioonidest poliitikas. Krause on Browni ülikooli riigiteaduste professor ning ka meie töös käsitletud raamatu “Civil Passions: Moral Sentiment and Democratic Deliberation” eest võitnud mitmeid auhindu. (Brown University) Toome käesolevas peatükis välja väiteid ka teistelt asjakohastelt poliitikateoreetikutelt, arutleme tänapäevaste probleemide üle, mis on murekohad just eriti positivismi kontekstis, analüüsime võimalust levitada positivismi tänapäeval inimlikkuse religiooni nime all ja arutleme moraalsete emotsioonide ja mõistuse suhte üle.

4.1 Martha C. Nussbaumi kriitika

Raamat “Political Emotions: Why Love Matters for Justice.” läheb antud töö teemaga suurepäraselt kokku, kuna Nussbaum annab teoses oma ülevaate just Comte’i ja Milli tekstidele positivismist, seda nii nende teoseid rekonstrueerides kui ka kritiseerides. Nussbaum kirjeldab Comte’i ideid kui avalikku kultuuri, mis on üles ehitatud armastusele ja kaastundele ning seeläbi soodustab õiglase ühiskonna eesmärkide täitmist ja selle kohustuste stabiilsust. (Nussbaum 2013, 58) Nussbaum on siiski kriitiline suure osa Comte ideede suhtes. Ta kutsub neid eelarvamuslikeks ja kohati absurdseteks. Ta väärtustab ka Milli sisendit antud teemal, kust tuleb hästi välja ka vajalik kriitika Comte tekstide suhtes. (Nussbaum 2013, 58) Comte tõestas (või vähemalt väitis seda), et universumit ei juhi jumalad, vaid täpne arusaam loodusseadustest aitab inimkonnal edasi areneda ning välja tulla religiooni sõltuvusest. Seega on positivism ehk idee sellest, et me seletame loomust tajutavate ilmalike seaduste alusel, filosoofiliselt põhjendatud asendus religioonile. See aitab meil ka näiteks omavahelises suhtluses mõista inimliku suhtluse seadusi empiirilise uurimise kaudu. (Nussbaum 2013, 58)

Nussbaumi tekstist võib välja lugeda, et tema jaoks jääb Comte argumentatsioon positivismi reaalsest implementeerimisest liiga pinnapealseks. (Nussbaum 2013, 61) Nussbaumi sõnul on positivism ükskõikne paljude maailma traditsiooniliste kultuuride suhtes; see peaks olema ülemaailmne religioon, ometi on see väga prantsusepärane. Comte ei võta aega, et mõelda sellele, kui palju peaks religioon austama iga traditsioonilise kultuuri elemente. Comte töös tulevad väga hästi välja kultuuri ja indiviidi hooletusse jätmine. (Nussbaum 2013, 66) Samuti kohtleb Nussbaumi arvates Comte inimesi kui alandlikke roboteid, sulgedes kohad ratsionaalseks argumenteerimiseks ja individuaalseks loominguks. (Nussbaum 2013, 66)

Inimlikkuse religiooni mõte on selles, et inimesed oskavad näha iga inimese saatust teises inimeses, näha kogu inimkonna ajalugu ja võimalikku tulevikku osana enda murede ringist ehk laiemalt öeldes õppida nägema iseenda õnne ja edukust osana kogu inimkonna saatusest nii minevikus, olevikus kui ka tulevikus. (Nussbaum 2013, 62) Nussbaumi jaoks on oluline küsimus, kuidas või mille abil oleks võimalik sellist religiooni päriselt luua. Ta peatub pikemalt Comte'i käsitusel kultusest. Nagu ka eelnevast tekstianalüüsist selgus, on Comte'i arvates vajalik haridussüsteem ning organiseeritud austamine/jumaldamine, kultus. Nussbaum toonitab Comte'ist lähtudes, et kultus peaks koosnema rituaalidest, mis organiseerivad inimeste päeva, ning festivalidest, mis piiritlevad aastaaegasid. Comte väidab, et positivistlik jumaldaja peaks saama ise valida, kellele ja kuidas oma palve koostada. (Nussbaum 2013, 63) Mill kritiseerib Comte'i religiooni; tema arvates on ebaloomulik osaleda rituaalides vaid emotsiooni tekitamise eesmärgil. Nussbaum aga argumenteerib, et religioon on väga võimas tööriist emotsioonide tekitamisel, eelkõige seetõttu, et inimesed on harjumuste põhised ning kordamine suurendab mõtte või pildi kõlavust. Rituaalid tekitavad ka ühise ruumi selles osalejate vahel, mis soodustab jagatud väljendust ja mälestust. (Nussbaum 2013, 64-65) Nussbaum seega nõustub siinkohal pigem Comte'i meetodite efektiivsusega, tunnistades samal ajal nende mõningast naeruväärsust.

Nussbaum ei kiida heaks Milli heidutavat hoiakut igasuguse ühtluse suhtes; jagatud kunst ja osa rituaalidest on väga tähtsad igasuguse uue "tsiviilreligiooni" tekkeks, ning harjumuste oskuspärane ärakasutamine aitab kindlasti kaasa. Samas aga peab programm, mis inimesi austab, austama ise kultuuride ja ajalugude mitmekülgsust. (Nussbaum 2013, 67) Milli arvates on õige moraalsuse tekkimise eest eelkõige vastutav perekond, mitte haridussüsteem. Milli arvates ei peaks olema haridus valitsuse kontrolli all, kuna see kallutab õpilasi kindla ideoloogia poole. Hariduse nõue peaks olema hallatud avalike läbivaatuste kaudu, kus

hinnatakse näiteks lugemis- ja kirjutamisoskust, teadmiste suurust, filosoofilisi argumente jne. (Nussbaum 2013, 75-76) Nussbaumi arvates on Milli ideed naiivsed ning neid ei toeta empiirilised uuringud. Tema loodud argumentide järgi elades ei väheneks ebavõrdsus, näiteks on endiselt võimalik see, et rikkamate perede lapsed saavad paremat haridust kui vaesemate perede lapsed. Samuti võivad läbivaatused olla tugeva sundluse allikaks. (Nussbaum 2013, 77)

2

4.2 Inimlikkuse religiooni rakendamine tänapäeval

Rääkides tänapäeval positivismi levitamisest on seda keeruline teha Comte'i ideede alusel ja seda mitmel põhjusel. Nagu nii Mill kui ka tänapäevased poliitikateoreetikud on maininud, ei ole Comte oma globaalset süsteemi luues tegelikult arvestanud üle maailma tegutsevate kultuuride ja riigisüsteemide mitmekesisusega, mis on taaskordne viga tema teooria algfaasis ja kandub edasi keerulisemate detailideni, mida Comte niivõrd tähtsaks peab. Comte on küll maininud, et positivismi levitamine peaks algama väga süstematiseeritud keskkonnas vaid Prantsusmaal kindlate ühiskonnagruppide seas ning seejärel levima järjest kaugemale nii geograafilises kui ka sotsiaalses mõttes, kus selle vool peaks oletuslikult muutuma loomulikumaks, kuna esmane töö on juba tööliste, naiste ja filosoofide poolt tehtud. Kuidas aga arvestada näiteks sellega, et mitte kõikide riikide (ja isegi kõikide lääneriikide) poliitilised organisatsioonid ei toetu esmajoones teadlikult looduseadustele ega ka eetikale või et mõnes riigis on perekonnal läbi inimese elu äärmiselt tähtis roll, elatakse koos perekondlikus

² Stephen Preskill on kirjutanud ülevaate Nussbaumi teosest, kus ta toob välja, et viimase peamine eesmärk oma töös on leida vastus sellele, kuidas me saaksime kõige suuremat osa oma ühiskonnast veenda kasutama oma aega, ressursse ja kirge, et vähendada meid ümbritsevate inimeste kannatusi. Nussbaumi sõnul peaks selleks aktiveerima inimeste kõige võimsamad ja positiivsemad emotsioonid, milleks on kaastunne ja armastus. (Preskill 2013, 1) Austus ja vääriskus on küll vajalikud, aga liiga nõrgad, et panna inimesi tegutsema sotsiaalsete eesmärkide nimel. Preskill toob välja ühe peamise Nussbaumi uuritud taktika ehk avalikud tseremooniad ja kõned, mis tekitavad visiooni ühtselt ja altruistlikust rahvusest. (Preskill 2013, 1) Nussbaum rõhutab, et selleks, et valida, milline lähenemine toimib, peab arvesse võtma kultuurilisi erinevusi, (Preskill 2013, 2) mis on juba samm edasi Comte'i strateegiast, mis ei võta pea üheski aspektis arvesse riike väljaspool läänemaailma ning mõnel puhul isegi riike väljaspool Prantsusmaad. Veel Comte'ile vastandudes toob Nussbaum välja, et naiselike ja mehelike omaduste rõhutamine just lõhestab ühiskonda, mida märkab ka Preskill; ta toob välja Nussbaumi argumendi, et soorollid ei aktiveeri positiivseid emotsioone ja selle asemel peaksime me keskenduma igasugustele armastuse tüüpidele, armastusest laste vastu kuni armastuseni demokraatia vastu. (Preskill 2013, 2) Armastusel põhinev kommuun hülgab juba iseenesest idee rassismist, vaesusest vm ebaõiglusest. (Preskill 2013, 2) Kui Comte'i teosest tõime välja argumendid toetamaks ühtse mõtteviisi levikut ning selle kontrolli, siis Nussbaumi mõiste armastusest ei hõlma endas sundivaid meetodeid, mille toob samuti välja ka Preskill. Nussbaumi idee ühiskonnast on äärmiselt heterogeenne. Kutsudes ja mitte sundides säilitab Nussbaumi idee ka inimeste kriitilise mõtlemisvõime, kus ainuke kindlaks määratud "reegel" või arusaam on väärtustada kõiki inimesi samamoodi. Sellele printsiibile saab ehitada avalikud rituaalid ja haridussüsteemid. (Preskill 2013, 3)

hierarhilises suhtes kuni oma elu lõpuni, samas mõnes teises on tavaline minna juba noorelt oma teed ja üles ehitada enda pere. Isegi, kui positivistliku hariduse eesmärk on jõuda lõpuks sinnamaale, et üle maailma haritaksegi õpilasi vaid läänelikus võtmes ja eemalduakse natsionaalsetest eristustest, siis selle faasini jõudmine ei ole ühiskonna loomulik käik, nagu seda võib olla näiteks mingil kindlal hetkel demokraatliku süsteemi kehtestamine. Positivismi levitamine peaks olema läbi mõeldud teadlik protsess, mis tähendab, et erinevate kultuurideni jõudmiseks peaks arvesse võtma nende iseärasusi, et neile antud idee üldse vastuvõetav oleks.

Moraalsete emotsioonide levitamine tänapäeval võiks olla positivismi alateema, mis on võrreldes positivismi kui suure süsteemi loomisega võrdlemisi lihtne ülesanne. Eelkõige konservatiivsetes kogukondades on tähtis rõhk moraalsetel emotsioonidel ning käitumisel, ehk mida on millal "õige" tunda ja teha. Comte'i jaoks olid n-õ naiselikud emotsioonid ülimuslikud, mida ainult ühiskonna naissugu saab järgnevatele põlvedele intuiitiivselt edasi õpetada. Positivism ei saa hakkama ilma tööliseta, kes antud ideed edasi levitab, ega ilma filosoofita, kes positivismi vormib ja süstematiseerib, kuid kogu teooria keskpaigas on tegelikult naised, kes küll ei oma piisavalt vaimset võimekust, et positivismist lõplikult aru saada, kuid oma rumalusest hoolimata suudavad endalegi teadvustamata õigeid emotsioone ja intuiitiivseid reaktsioone oma lastele edasi kanda. Kas aga selline süsteem, kus naised lisaks pereeluga tegelemisele võtavad enda kanda ka laste esmase hariduse, olles samal ajal puutumatud poliitilistest küsimustest ja võimust, võiks potentsiaalselt toimida ka tänapäeval? Arvesse tuleb võtta mitmeid tegureid; nii neid, mis olid asjakohased juba Comte'i ajal, aga jäid tema teooriast välja, kui ka neid, mida Comte ette näha ei osanud või tahtnud, aga on tähtsad tegurid tänapäevases maailmas.

Esimeseks neist on aina populaarsust kaotav religioossus ja seega populaarsust koguv ateism (Mathers 2020), mis raskendab positivismi levitamist religioosse nähtusena. Comte pidas tähtsaks kindla reeglistiku järgimist ning naisfiguuride poole palvetamist; religioosete aspektide rakendamine positivismi peaks tema sõnul seda tugevdama. Kuigi regulaarsed ühised harjumused ja kombad tugevdavad idee mõju inimestele nii Comte'i kui ka Nussbaumi sõnul, on nende levitamine religiooni nime all tänapäeval raskendatud. Positivismi religioosseid, kuid konkreetsest teoloogiast siiski puhastatud aspekte, nagu nt palvetamine (aga mitte jumala poole) või mingi kogu väljaütlemisi pimesi tõena võtmine (aga ilmalikult, mitte jumalikult allikalt) saaks teoreetiliselt levitada ka mingi muu nime all, kui seda on inimlikkuse religioon, et suurendada inimeste vastuvõtlikkust. Samas aga järjest laienev idee individualismist ja

võimalus leida vajalik informatsioon sekunditega, et selle põhjal enda arvamus koostada, võivad seda raskendada, sest olles juba elanud piisavalt kaua kiires infomaailmas ja eriti demokraatlike ning liberaalsete süsteemide all on keeruline teha oma elus kannapööre ja hakata igas aspektis järgima enda jaoks kaugele jääva filosoofide kogu ideid “ainuõigest” elamisviisist. Lisaks ei saa mainimata jätta Comte’i inimlikkuse religiooni mõningast naeruväärsust; alustades sellest, et on raske leida inimesi, kes isegi õppides teaduseid ja moraalseid emotsioone oleks valmis palvetama kolm korda ja kaks tundi päevas, kuni selleni, et pea võimatu on veenda nii valitsust kui ka ühiskonda tähistama inimkonna saavutusi 84 korda aastas. Seda mitte isegi seetõttu, et need ideed iseenesest ei oleks mingiski versioonid meie ühiskonnast vastuvõetavad, vaid pigem seetõttu, et need tunduvad masinlikud; Comte ei vihja näiteks sellele, et palvetama peaks seetõttu, et sa soovid päriselt oma emotsioone välja elada, vaid seetõttu, et kindlate arvudega on palvetamise ajad jm reeglid paika pandud, ning see peaks omakorda kuidagi lükkama inimest “õigete” emotsioonide suunas. Tema argumentatsioon ei ole siinkohal veenev. Üks viis oleks inimestele “müüa” ideed süsteemsetest rituaalidest ja traditsioonidest meditatsiooni nime all, mis ongi oma olemuses justkui palvetamine, aga mitte jumala poole. See võimaldaks indiviididel väljendada oma tänulikkust ja heatahtlikkust ning juhiks neid n-ö õigete emotsioonide suunas.

Samuti arvas Comte, et valitsus vm poliitiline institutsioon peaks tegelema vaid spetsiifiliste ja mitte igapäevaste meedetega, nt sõja väljakuulutamise või seadusandlus, kuid kogu ülejäänud võim, mida tänapäevased valitsused rakendavad, peaks olema inimeste käes. Samuti peaks poliitilisest võimust eemaldama filosoofid ja naised. Comte vihjab antud süsteemi rakendamise keerukusele; selliselt ühiskonnaelu ümber korraldamine ei saaks toimuda üle öö ega ilma mingi tugeva faktorita, mis muutused ellu kutsuks. Comte usub ise, et tema positivistliku hariduse tulemusena kasvaks inimestest niivõrd tublid kodanikud, et nad suudavad ise endi üle valitseda, hoiduda neist ülesannetest, mis pole neile loomuomased (st nt naised hoiduda poliitikast ja positivismi süstematiseerimisest), teha otsuseid hoides alati silmas kõikide kogukondade heaolu jne. Tema teosest aga ei tule välja piisavalt tugevaid argumente ega mingit senist tõestusmaterjali selle kohta, et Comte’i kirjeldatud haridussüsteemi rakendades tuleb inimese järgmise eluetapi osa niivõrd ladusalt, et ta suudab kõiki talle seatud ülesandeid piisavalt hästi täita.

Hariduse korraldamine Comte’i reeglistiku alusel võib tänapäeval olla raskendatud, nagu ka naistele Comte’i järgi rolli määramine. Kui Comte’i ajal olid naisõiguslased vähemuses ja

lisaks Comte'ile endale naeruvääristasid neid ka teised oma aja suured kujud ja mõtlejad, siis tänapäeval on olukord mingil määral muutunud. Näite selle kohta saame tuua kasvõi Eesti põhiseadusest, kus on selgelt väidetud näiteks §12, et lisaks kõigele muule on inimesed ka olenemata oma soost võrdsed seaduse ees ning nende muudmoodi kohtlemine on keelatud ja karistatav. (EV põhiseadus) Isegi, kui sotsiaalses aspektis erinevalt legaalsest naiste võrdväärseks kohtlemine ei ole alati sama kaugele jõudnud, on mingi areng kahtlemata kõigi nende aastate jooksul Comte'i eluajast tänaseni toimunud. Seega on tänapäeval oluliselt keerulisem nõuda naistelt vaid kodus püsimist, poliitikast eemale hoidmist ja järgmise põlvkonna harimist; on levinud arusaam, et ennast võib teostada vastavalt enda tahtmisele olenemata soost, mille kohta võiksime jällegi näite tuua kasvõi Eesti põhiseadusest, kuigi see pole loomulikult ainult omane Eesti riigile. Lisaks pole naistele ja meestele või ühiskonnaklassidele vaid ühe peamise ülesande määramine efektiivne ega vajalik, seda ei positivistlike eesmärkideni jõudmiseks ega ka üleüldiselt ühiskonna arenguks, mida tõestavad lugematul arvul läbiviidud uuringuid, millest räägime lähemalt järgmises peatükis.

4.3 Moraalsete emotsioonide levitamine tänapäeval

Kui kõigepealt positivismile peale vaadata, võib tunduda segane mõistuse ja emotsioonide suhe poliitikas ja ühiskonnas. Kogu teooria on justkui rajatud emotsioonide tähtsustamisele, aga seda toetavad mõistuspärasead teadmised. Analüüsides rohkem süvitsi nii Comte'i enda töid kui ka teda uurinud filosoofide ja teoretikute omi, on näha järjest rohkem mõistuse ja emotsioonide seost, kuidas üks on lahutamatu osa teisest. Tõepoolest, Comte'i algse versioonis on tähtis õpetada inimkonnale teaduslikke nähtuseid pidades seejuures silmas emotsionaalseid väärtuseid, mida teadmisi õpetades intuiitselt õpilastele edasi anda. Tema arvates peaks kõik meie süsteemid alluma moraalele, seega mõistust ei ole mõtet arendada, kui sellega ei käi kaasas moraalseid tunnete õpetamine. Vaid niimoodi suudame luua ülemaailmse ühtsustunde ja suurendada enda hoolivust teiste suhtes. Nussbaumi arvates peaksid inimesed õppima nägema enda elu head ja halba osana suuremast tervikust, st kogu inimkonnast, ning see viib nad suurema empaatia ja armastuseni. Sharon Krause on toonud välja neuropsühholoogilised uuringud, mis on läbi viidud patsientidega, kellel on kahjustada saanud emotsioonidega seotud ajupiirkonnad, ning mis avastavad, et inimesed ei suuda tegutseda ilma afektiivse stiimulita. Patsiendid suutsid läbi viia loogilisi analüüse, kuid ei suutnud ühtegi tegutsemisviisi nende põhjal valida. Seega peab praktiline argumentatsioon endas sisaldama

tundeid. (Krause 2008, 3) Krause defineerib mõistet “afekt” nagu seda defineerivad psühholoogid, st afekt sisaldab kõiki vaimseid olekuid, mis võtavad emotsionaalse tundmise kuju (vastupidiselt näiteks arusaamisele või uskumisele). Kui Comte’i arvates peaks teadmisi ja tundeid õpetama eraldi ühikutena, aga samal ajal ja üksteisena seotult, siis Nussbaumi arvates peaks õpitud teadmised iseenesest viima positiivsete emotsioonideni, seal peitub nende kahe kirjaniku teooriate suurim sisuline erinevus. Siiski saab kokkuvõtvalt öelda, et emotsioonidel ja mõistusel on mõlemal äärmiselt tähtis roll positivismis ning need töötavad koos samasuguse eesmärgi nimel.

Comte toob oma töös välja hulganisti väiteid, mis on tänapäevaste psühholoogiliste uuringutega tagasilükatavad. Seda saab talle mõniti andestada, võttes arvesse seda, et tema ajal ei olnud võimalik kuskilt antud andmeid leida ning ühiskonnas levinud arusaamad olid teistsugused, kui need on üldjuhul tänapäeval. Küll aga on murettekitav Comte’i teadlik otsus välistada enda doktriini koostamisel nii selle sisust kui ka levitamiseviisidest psühholoogia kui teadusharu, mis viitab ta tahtmatusele seda niikuinii arvesse võtta. Janet Shibley Hyde on läbi viinud uuringu meeste ja naiste seas, et hinnata nende sarnasusi ja erinevusi kognitiivses suutlikkuses, ning ta leidis, et tegelikult on nii laste kui ka täiskasvanute seas sugude vahelised emotsionaalsed erinevused enamasti juhtudest triviaalsed. (Hyde 2014, 385) On võimalik vaid spekuloida, kas näiteks see, et tänapäevaste eksperimentide abil tõestatud peaaegu olematu erinevus naiste ja meeste emotsionaalsuse skaalal oleks Comte’i tööd mõjutanud selle ilmumise hetkel, kui antud informatsioon oleks olnud avalikkusele kättesaadav ka tema ajal. Rääkides kogu ühiskondliku sotsiaalse süsteemi muutmisest, teaduslikule seletustele toetumise vajadusest ning kõrvaldumisest praegusest või temaaegsest enamlevinud avalikust arvamusest võiks lugejale tunduda, et Comte on võimeline jälgima ning arvustama ühiskonda kõrvaltvaataja pilgu abil, kes ei allu tühjade väidete ja levinud arusaamade võimule. Ometi naeruväärustab Comte tolleaegseid naisõiguslasi ja kirjeldab üht tähtsamat aspekti positivismis, milleks on naissoo tähtsus selle olemuses, peaaegu alati vaid tema enda isiklike kogemuste abil, mis ei ole teaduslikult legitiimsed, alustades liigselt väikese valimiga, et teha üldistusi kogu naispopulatsiooni kohta, ja lõpetades sellega, et tegu on tema enda elu jooksul õpitud “metafüüsiliste” teadmistega, millel ei ole tegelikult tagalat. Tänapäeval on meil lihtne tõestada, et Comte’i väidetel ei ole teaduslikku põhja, tuues välja näiteks uuringud kaasaegsest psühholoogiast. Ümber saab lükata väite, et naised on oma olemuses emotsionaalsemad ning rumalamad meestest, kui ka tõestada seda, et ühiskonna tugevalt gruppideks jagamine ei suurenda ühtsustunnet, mis on samas positivismi mõistes tähtis omadus. Lisaks sellele, et

Comte eksis naiste ja meeste emotsionaalsuse skaalasad ning kindlaid emotsioone võrreldes, ei ole kasulik proovida ühiskonnagruppe ja nende ülesandeid üksteisest lõhestades tekitada ühtsustunnet. See strateegia ei ole tõenäoline viimaks ühiskonda globaalse hoolimiseni.

4.4 Poliitiline faktor tänapäevases positivismis

On teada, et ühiskondlikud grupid tegutsevad suuresti emotsioonide najal; neis tekitab ühtsustunnet ühine emotsioon millegi suhtes ning tihtipeale on lihtsam end defineerida teiste ühiskonnagruppide alusel, st “me vastandume neile” vs “need oleme meie”. Näiteks James M. Jasper ütleb oma uurimuses, et emotsiooni saab suurendada, kui me võrdleme seda vastanduva emotsiooniga, täpselt nagu patarei töötab tänu positiivse ja negatiivse pooluse tõmbele. (Jasper 2011, 291) Seega võib ühiskonna gruppide erinevuste rõhutamine tuua kaasa rohkem tagasilööke, kui oleks kasulik; see võib tekitada rohkem negatiivseid emotsioone “nende” vastu, mille põhjal iseend defineerida, mis viib omakorda edasi näiteks natsionaalsuseni, mida Comte soovib vältida. James M. Jasper toob oma töös välja ka Kemperi struktuurse lähenemise grupi interaktsioonile. Olemasolevad võimu hierarhiad ning staatus grupis toovad esile kindlad ootused suhtluseks ning sellest sünnivad etteaimatavad emotsioonid vastavalt sellele, kas ootused täidetakse või mitte. Näiteks hirm ja ärevus võivad tekkida kellegi võimu vähenemisest ning süütunne võib tekkida võimu suurenemisest. (Jasper 2011, 293) Grupitunnetus suureneb, kui inividid tunnevad kindlate sündmustega seoses sarnaseid emotsioone ning kui nad tunnevad üksteise vastu lojaalsust (Jasper 2011, 294), mis muidugi kinnitab Comte'i ühtsustunde prioriteerimise vajadust, kuid näitab jällegi, et ühiskonna tugev ja tehisklik grupeerimine (mis toimub juba loomulikult viisil niikuinii) pigem lõhestab inimkonda kui toob seda kokku, eriti arvestades seda, et negatiivsed emotsioonid teiste gruppide vastu suurendavad samuti grupitunnetust ning need võivad olla lihtsad tekkima. (Jasper 2011, 294) Võttes arvesse juba need lihtsasti silma jäävad ja ümber lükatavad argumendid, laguneb ka Comte'i ülejäänud positivismi teooria tänapäevases kontekstis koost, kui selles just midagi ümber ei kavanda, eelkõige vahendeid eesmärkideni jõudmiseks.

Nussbaumi teoorias on mõneti poliitilistel faktoritel liialt väike roll, mis teeb ka küsitavaks, kas positivismi kui universaalse riikideülese praktika teostamine on realistlik. Nii Nussbaum kui teised tänapäevased teoreetikud keskenduvad suuresti inividide enda panusele ning isiklikule heaolule, mis on ka Comte'i enda sõnul tähtis komponent suuremate poliitiliste

muutuste korda viimisel, kuid arutelu tänapäevastest poliitilistest faktoritest positivismi kontekstis on kesine. Kuna positivism võiks levida indiviididelt gruppideni, gruppidest riigi tasandile ning sealt edasi üle maailma, on inimeste harimisel emotsioonide juhtimise vallas kindlasti mingi töö ära teha riiklikel valitsustel. Kui valida, kas õpetada emotsioonide juhtimise ideid ühele inimesele või mõjutada valitsust seda integreerima kogu riigi haridussüsteemi, siis on teisel variandil kindlasti efektiivsem tulemus.

Samas toob Sharon R. Krause välja mõiste “igapäevane kõnelus” (ing k. *everyday talk*), mis toimub Krause sõnul nendes paikades, kus inimesed tunnevad end vabalt ning kohtuvad sõprade ja perega. See on oluline ettepanek, milles on veenvust. Niimoodi arutatakse paljusid probleeme, mis jõuavad lõpuks ametlike ja avalike aruteludeni. Igapäevane kõnelus võib mõjutada ka suuremaid otsuseid, näiteks inimeste valikud hääletuskabiinis, ning kui kõnelus sisaldab endas väiteid õigluse või üldise heaolu kohta, siis igapäevane kõnelus käib ka arutleva kaasamise alla. (Krause 2008, 121) Krause hariduslik poliitika keskenduks õpilastele põhiliste teadmiste ja oskuste edastamisele, kuid samal ajal arendades õpilaste loomulikku võimet tunnete maailmas kaastundlikult suhelda. (Krause 2008, 202) Sellele oskusele aitab kaasa ka ühiskonna elujõuline kultuuriline elu. (Krause 2008, 203) Me peaksime Krause sõnul jõudma sellise kodanikkonnani, mis soovib, et me tunneks koos teistsuguste kogemustega kodanikega samasuguseid tundeid, et hinnata ühiselt meid valitsevaid seadusi ja poliitilisi otsuseid. (Krause 2008, 201) Nagu kõik siiani käsitletud teoreetikud on väitnud, oleks selleni jõudmiseks kõige efektiivsem viis ühtne haridussüsteem, mille reform jääb riigi valitsuse kätte. Juba lapseast saati koolis üksteisega suhtlemise harjutamine ning empaatiavõime tähtsustamine ja õpetamine aitab vähendada ühiskonnas kuritegevuse määra, mis juba näitab inimeste paremat isiklikku suhet oma mõistuse ja emotsioonide vahel.

Sharon R. Krause pakutav on üks võimalus Comte'i argumente tänapäevastada. Krause ütleb, et tunded on osa ratsionaalsusest. Riigiteadlased on hakanud seda järjest rohkem oma töödes arvestama; nad rõhutavad, et meie analüütiline perspektiiv poliitilisest käitumisest peaks peegeldama emotsioonide tähtsust otsuste tegemisel. (Krause 2008, 3) Krause toob välja tähtsa probleemi: me peame teadma millal ja kuidas me peaksime tundeid kaasama arutlevasse protsessi, kui kaugele empaatiline mure peaks ulatuma, ning meil on vaja mingeid meetodeid või standardeid eraldamaks neid tundeid, mis meie austust väärivad ja neid, mis meie austust ei vääri. (Krause 2008, 5) Krause toob välja, et erapooletus on tegelikult üldiselt hea asi, mida

on huvitav lugeda, sest see on erinev sellest, mida demokraatlikes ühiskondades üldiselt usutakse. Erapooletus aitab meil elada enda elust väljapoole, mis aitab meil koordineerida oma elusid teiste omadega ja seeläbi luua paremat sotsiaalset süsteemi. (Krause 2008, 6) Krause aga julgustab inimeste ja ühiskonnagruppide aktiivset osalust poliitikas ja avalikus elus. Meie arutlusprotsess saab olla täielikult erapooletu vaid siis, kui see peegeldab kõigi inimeste reaalseid muresid. See saab aga juhtuda ainult siis, kui inimesed oma muresid kõva häälega välja ütlevad, mistõttu ongi tähtis inimeste aktiivne osalus. (Krause 2008, 6) Ka siin on palju ära teha nii indiviidil kui ka valitsusel; tarvis on kaasata otsustesse võimalikult paljusid ühiskonnagruppe, olla teadlik nende muredest ja vajadustest. Kui valitsev keha tegeleks kogu ühiskonna praktiliste muredega, nagu seda soovitas ka Comte, oleks valijaskonna meelestatud juhtide suhtes optimistlikum, nende osalus poliitikas suurem ning nende vastuvõtlikkus positivistlikele ideedele kas hariduse või muu väljundi abil kõrgem. Krause kirjutab, et liberaaldemokraatlike õiguslike ja poliitiliste institutsioonidega tuleb kaasa suurem võrdsus ja kaasamine, mis suudab nõrgendada kaastunde loomulikke puudujääke. Me suudame teiste tundeid paremini hoomata, kui neile on antud võimalus neid avalikult jagada, mistõttu on tähtis hoida käimas pidevat vaidlustamisprotsessi ning arutelu, mis mõjutab vastavalt meie otsuseid ja arvamusi. (Krause 2008, 114) Liberaaldemokraatlik poliitiline süsteem aitab ka suurema võimuga inimestel võtta arvesse teiste tundeid ja vaatenurkasid, sest neil on võimalus neid näiteks võimupositsioonilt eemaldada või muudmoodi nende eesmärkide teostamist häirida. (Krause 2008, 114) Kuna positivismi näol, vähemalt selle arenenud etappides, on tegu globaalse arusaama ja praktikaga, saavad poliitilises sfääris suure töö ära teha ka rahvusvahelised organisatsioonid. Comte'i arvates ei peaks poliitilised institutsioonid võitlema mitte kindla rahvuse, vaid inimlikkuse eest, mida mitmed organisatsioonid ning nende organid juba teoorias ka teevad. Tähtis on aga hoida silmas rahvuste ja ühiskondade erinevusi, mitte läheneda neile kõigile samamoodi, mida omistatakse ka Comte'i tööle üheks läbivaks veaks.

4.5 Efektiivne altruism

Nagu töö sissejuhatuses mainitud, on käesoleva uurimistöö autor osa liikumisest nimega efektiivne altruism, mis nii mõneski aspektis oleks vääriline alternatiiv aegunud positivismi rakendamise ideedele. Oleme juba eelmistes peatükkides arutanud seda, kuidas positivismi annaks tänapäeval levitada selle algses ehk religioosses kontekstis ning kuidas kaasata

tänapäeval sellesse ka poliitilised faktorid, kuid teeme ka ülevaate praktikast, mis ei toetu teoloogilistele ega poliitilistele aspektidele. Efektiivne altruism on oma praeguses vormis eksisteerinud alles aastast 2012 ning saavutanud selle lühikese aja jooksul edu üle maailma, (Giving what we can) kuigi seda võib pidada veel teiste sotsiaalsete liikumistega võrreldes üsnagi väikeseks. (Introduction to EA) Efektiivne altruism on liikumine, mis kombineerib empaatia ja tõendusmaterjalid, olles samal ajal sügavalt teaduslik ja toetudes mõistusele, aga võttes oma suurimaks eesmärgiks parandada inimeste heaolu üle maailma, mis on oma olemuselt seotud emotsioonide ja tunnetega. (Centre for Effective Altruism)

Ajeya Cotra on pidanud kõne, kus ta tõi välja tähtsamad punktid seoses efektiivse altruismiga; tihti liitutakse selle liikumisega seetõttu, et indiviidi mõtlemine on juba liikumise omale sarnane, st on nähtud ebaõiglust ja kannatust ja tahetakse seda süstemaatiliselt parandada. Tema enda kogemus algas juba lapseeas, kus ta nägi enda koduriigis Indias palju vaesust ja proovis aidata, kuid leidis palju vastukaja, kuna enamus inimesi pidasid normaalseks ignoreerida seda valu, mida nende jaoks põhjustas maailmas valitsev ebaõiglus. (Introduction to EA) Antud idee seondub tugevalt ka Nussbaumi teoses välja toodud väidetega, mille kohaselt peaksime väärtustama kõiki inimesi samamoodi ja kasutama positiivseid emotsioone, st enda kõige tugevamat ressursi aitamaks end ümbritsevaid indiviide. Efektiivses altruismis on tähtis regulaarselt analüüsida ja omavahel võrrelda erinevaid teemasid ja lahendusi, et leida just see, millega sa saad teha kõige rohkem head, st vähendada kõige suuremal määral kannatusi. (Introduction to EA) Siin läheb idee meie varem käsitletud filosoofide ja poliitikateoreetikute omast veidi lahku, kuna nemad ei ole tegelenud niivõrd selgelt tegevuse prioriteerimisega, vaid mingisuguse baasi ehitamisega ja sealt eesmärkideni jõudmisega n-ö loomuliku asjade käigu läbi, mis ei keskendu niivõrd kindlate probleemidega tegelemisele kui inimkonna kui ühtse üksuse arendamisele. Seetõttu on efektiivne altruism justkui alternatiiv positivismile, kuna nende eesmärgid on väga sarnased, st suurendada globaalselt inimeste emotsionaalset ja füüsilist heaolu läbi teaduslike ja mõistuspäraste meetodite, aga rõhku pannakse rohkem inimeste tegevusele kui nende enda emotsioonidele selle taga. Kui peaks valima, kuidas jõuda positivismi eesmärkideni tänapäevases ühiskonnas, siis ei oleks efektiivse altruismi ideede levitamine selleks halb mõte, võttes arvesse selle edu just tänapäevases kontekstis ja praktilises rakendamises lisaks teoreetilisele põhjale. Peab siiski rõhutama, et niimoodi jõuaks potentsiaalselt positivismi eesmärkideni, aga vähemalt efektiivse altruismi praegusel kujul ei oleks nii suur rõhk moraalsetel emotsioonidel, kuna inimese tegevust loetakse sellest tähtsamaks. (Justen 2022)

Kuna efektiivse altruismi eesmärk on vähendada kannatusi üle terve maailma, ei ole sel liikumisel võimalik hoiduda poliitikast. Sam Freedman toob aga välja probleemi, mis siit lahti hargneb; ta toob näiteks UK poliitiku Dominic Cummingsi, kes oma ideedes oli ratsionaalne, kuid poliitilistes kampaaniates ja võimule saades kasutas ära valijate emotsioone ning rääkis faktidest, millel ei olnud reaalsel alust. See strateegia oli tema jaoks efektiivne. Freedman kirjutab, et kuigi utilitaarne mõtteviis võiks vabandada ebaetilisest käitumisest piisavalt positiivse tulemuse eest, võib valeinformatsiooni levitamine avalikkuse seas tekitada rohkem negatiivseid kui positiivseid tagajärgi. (Freedman 2022) Seetõttu ei ole efektiivne altruism positivismi edasiarenenud etapina kindlasti positivismi algseid teooriaid arvesse võttes ideaalne. Ka teised autorid ning liikumisest osavõtjad on märkinud, et üheks efektiivse altruismi kitsaskohaks on tegelemine n-ö sümptomite, mitte reaalse probleemi allikaga; praktikas ei hõlma efektiivse altruismi tegevus suures plaanis, näiteks poliitilise reformi abil eluolude muutmist, vaid pigem indiviidide tasandil probleemi leevendamist. Üks võimalus oleks võtta efektiivne altruism, mis on juba mõnes mõttes oma praktilisust tõestanud, ning siduda see positivismi meetoditega veelgi kiirema arengu jaoks.

5. Kokkuvõte

Käesoleva töö eesmärk on olnud rekonstrueerida ja kriitiliselt analüüsida Auguste Comte'i ja John Stuart Milli käsitlusi emotsioonide rollist õiglase ühiskonna eesmärgi saavutamisel. Selleks on kasutatud Comte'i ja Milli originaaltekste kui ka tänapäevase poliitikateoreetiku Martha C. Nussbaumi analüüsi. Töö uurimisküsimused jagunevad tekstianalüüsis kasutatavateks küsimusteks (1) ning üldistavateks teoreetilisteks küsimusteks (2). Esimesed keskenduvad töös analüüsitava autorite tekstide süvitsi mõistmisele, teised omandatud informatsiooni ühiskonnale laiemalt omistamisele.

1. Kuidas suhestub mõistuspärasus positivismiga, mis on pealtnäha suuresti rajatud just emotsioonide tähtsusele poliitikas ehk kuidas suhestuvad antud kontekstis mõistus ja emotsioonid? (1)
2. Kuidas suhestub teooria tänapäevaste poliitiliste ja ühiskondlike probleemidega? (1)
3. Kas inimlikkuse religioon, sh Milli versioon sellest, suudaks tänapäevases maailmas positivismi eesmärki täita? (2)
4. Kuidas organiseerida tänapäeval moraalsete emotsioonide äratundmist ja arendamist? (2)

Comte tunneb, et ühiskonnas puudub rahuldav süntees kõigist ilmalikest nähtustest. Lahendus oleks tema arvates õpetada inimestele emotsioonide juhtimist, mõistuse ning tunnete seoseid ja seeläbi panna inimesi hoolima kogu inimkonnast, mitte vaid sellest, mis toimub nende endiga ja nende lähiringkonnas. Comte'i positivism õpetab, et kuigi süda vihjab meie probleemidele, on mõistuse ülesanne need lahendada. Comte'i alusel peaks mõtted olema süstematiseeritud enne tundeid ning tunded enne tegusid. Selleks, et ühiskond aga niimoodi toimiks, on lisaks tööliklassile, kes positivismi ideid levitab ning hooldab, vaja ka filosoofide juhtorganit, kelle ülesanne on positivism süstematiseerida ning oma teadmisi selle kaudu lihtrahvale edastada. Isegi, kui filosoofide ja tööliste omavaheline liit on ideaalselt teostatud, ei suuda see aga piisavalt selgelt ega silmapaistvalt esindada emotsionaalset elementi; selleks on vaja kaasata positivismi levitamisesse ja säilitamisesse ka naissugu. Comte'i alusel sümboliseerivad naised meie loomuses afektiivset elementi ehk seda, mis puudutab tundeid ja suhtumist, ning filosoofid ja inimesed sümboliseerivad intelligentseid ja praktilisi elemente.

Comte'i jaoks ideaalse ühiskonnani jõudmiseks on üheks peamiseks võtmesõnaks haridus, mis oleks tema arvates vaja totaalselt ümber korraldada. Hariduse peamine eesmärk peaks olema aidata töölisklassil mõista, et nende kõrgeim sotsiaalne funktsioon on toetada vaimseid võimeid, samal ajal pakub haridus neile nende enda erilisi kohustusi. Comte jagab hariduse kaheks: sünnist puberteedini ning puberteedist meheeni. Esimeses pooles peaks haridus olema spontaanne ning seda peaks läbi viima võimalikult suures ulatuses perekeskset. Teises hariduse perioodis tuleks haridus luua süstemaatiliseks, koosnedes avalikest teaduslikest loengutest, mis seletavad lahti positivismi korda. Lõppkokkuvõttes peab haridus valmistama töölist intellektuaalselt ja moraalselt ette tema avalikuks ja isiklikuks teenistuseks.

Mill peab end nii Comte'i toetajaks kui ka kritiseerijaks ning seda peegeldab ka tema teos. Mill analüüsib Comte'i loodud teaduste klassifikatsiooni, mis on kasvava raskusastme ja spetsiifilisusega ning läheb sellises järjekorras: matemaatika, astronoomia, füüsika, keemia, bioloogia ning sotsioloogia. St seda, et sotsioloogiat ei ole võimalik mõista enne, kui mõistad kõiki eelmisi teadusi ja sama käib ka kõigi teiste, sotsioloogiale eelnevate teaduste kohta. Mill arutleb antud käsitluse üle pikalt ja jõuab järeldusele, et see on sobiv, kui tahame klassifitseerida teadusi selle alusel, mis on meie eesmärkide saavutamiseks vajalike omaduste mõttes kõige tähtsam. Üks peamine kriitikakoht Millilt Comte'ile on aga tema kasutus sõnadele "metafüüsiline" ja "positiivne". Comte seletab Milli sõnul mõlema sõnaga tihti ka olukordi, mis antud definitsiooniga tegelikult kokku ei lähe. See on Comte'i töodes tihti esile kerkiv viga. Samas ei suutnud ükski teine filosoof enne Comte'i sama hästi tuua päevavalgele neid samu seaduspärasusi, millele sotsiaalsed fenomenid toetuvad. Seega ei muutnud mitte Comte sotsioloogilisi uurimusi positiivseks, vaid andis teadusele selle lõpliku järelduse, st avastas ja tõestas teaduslikud tõed, mis seostavad üht teadust kõigi teistega. Samuti kritiseerib Mill Comte'i fiktsiooni Prantsusmaaga, kuna see jätab nii mõneski konspektis välja ülejäänud maailma riigid. Comte'i kirjeldus Euroopa poliitikast kehtib väga hästi Prantsusmaale, kuid näiteks Inglismaal pole loodusseadused ega loomulikud õigused kunagi olnud populaarsete erakondade jaoks tegutsemisel tähtsad. Nemad on eelistanud enda väiteid toetada oma riigi ajaloolistele traditsioonidele ning seaduskogudele.

Milli sõnul Comte isegi ei mõtle sellele, et kui inimesi korralikult harida, siis neile antakse sellega võimalus ja ressursid ise enda koht maailmas leida ning nad ei klassifitseeri end spontaanselt ise gruppi, kus neil on vähem õigusi, kui neile võimaldaks valitsus või sotsiaalsed institutsioonid. See aga rikub ära Comte'i teooria sellest, et hariduse põhjal suudavad inimesed

ise end n-ö õigesti gruppidesse klassifitseerida. Kõige suurema kriitika osaliseks saab Milli teoses aga Comte'i idee inimlikkuse religioonist, mis on tema arvates absurdne ja kohati isegi naeruväärne. Mill ei tunnista ühtsetel traditsioonidel ja kommetel olevat nii suurt väärtust, nagu seda arvab Comte, ning Milli jaoks on Comte'i kirja pandud range reeglistik tema religiooni järgimiseks samm liiga kaugele reaalsusest.

Tänapäevane poliitikateoreetik Martha C. Nussbaum mõneti kinnitab ja mõneti kritiseerib Milli arvamusi, kuid lisab nendele ka palju juurde. Nussbaumi jaoks jääb Comte'i argumentatsioon positivismi reaalsest rakendamisest liiga pinnapealseks. Nagu Milli arvates on ka Nussbaumi sõnul positivism ükskõikne paljude maailma traditsiooniliste kultuuride suhtes; see peaks olema ülemaailmne religioon, ometi on see väga prantsusepärase. Samuti kohtleb Comte inimesi kui alandlikke roboteid; päris niimoodi ei öelnud seda küll Mill välja, kuid tema tekstist võis välja lugeda, et ta arvab samamoodi. Inimestel on vaja võimalusi avalikuks ratsionaalseks argumenteerimiseks ja Comte'i pime usk sellesse, et haritud inimesed tahavad rangelt järgida tema doktriini, on Nussbaumi sõnul põhjendamatu. Nii Nussbaum kui tema tööd analüüsiv teoreetik Preskill toovad välja, et naiste ja meeste erinevuste rõhutamine viib ühiskonna lõhestumiseni ja selle asemel peaks hoopis keskendumas armastusele.

Sharon R. Krause küll ei uurinud spetsiifiliselt ei Comte'i ega Milli teoseid, kuid tema raamatu teema kodanlikud kired (ing k. *civil passions*) läheb nende tekstidega väga hästi kokku. Krause keskendub eelnevatest teoretikutest rohkem just empiirilistele uurimustele ning nende abil argumentide kinnitamisele või ümber lükkamisele. Krause toob välja, et inimesed tunnevad emotsioone siis, kui nad tunnevad millegi vastu muret või huvi, ning seda saab kasutada julgustamiseks positiivsemaid emotsioone, nt kirk või rõõm. Ta rõhutab, et ratsionaalsus ja emotsionaalsus mitte ainult ei käi käsikäes, vaid tunded on osa ratsionaalsetest otsustusprotsessidest. Emotsioonid millegi suhtes panevad inimesed valima oma tegevusi ning neid rakendama. Kuigi Krause tähtsustab poliitilist osalust, peab ta oluliseks ka erapooletust, mis peaks aitama inimestel tegutseda ka väljaspool enda huvide sfääri. Krause toob enda töös välja mõtte, et kõik suuremad ühiskondlikud ja poliitilised otsused saavad alguse inimeste igapäevastest kõnelustest, mille alusel on põhjendatud ka Comte'i algne idee jõuda inimeste alateadvuseni, et kõik aspektid nende elust oleks positivistlikud, sest vaid nii on võimalik jõuda globaalselt ühtse korrani.

Töös käsitletud peamiste autorite tekstide analüüsi arvesse võttes jõuame käesoleva töö uurimisküsimuste vastusteni, mis teksti rekonstrueerivast osast välja kooruvad. Positivism on esmapilgul üles rajatud peamiselt vaid emotsioonidele, mida üritatakse mõjutada ja esile kutsuda mitmete meetodite abil, et jõuda lõpuks sotsiaalselt hoolivama ja ühtsema maailmani. Käesolev töö on meile aga tõestanud, et ükskõik mis nurgast me antud probleemile otsa vaatame, on tähtsal kohal teaduslikud empiirilised aspektid, mida on tarvis eesmärgini jõudmiseks rakendada. Krause arvates on emotsioonid iseenesest juba osa ratsionaalsusest, sest oma tunnete põhjal teeme otsuseid ratsionaalseks tegutsemiseks; Comte'i sõnul on aga mõistuse roll õpetada inimesi moraalselt elama, millega käib kaasas õigete emotsioonide intuiitiivne edasi andmine. Kindel on aga see, et kui soovida positivismi rakendada tänapäeval, siis jättes kõrvale selle täpsemad praktilised meetodid, on igaljuhul vaja inimeste harimises pöörata teadlikku tähelepanu nii mõistusele kui ka emotsioonidele, mis üheskoos suudavad luua "inimlikuma" indiviidi, kes hoolib lisaks endale ja oma lähedastele ka kaugematest inimestest, sest ta teab ja tunnetab, et nemad kogevad samasuguseid emotsioone ja kannatavad ning rõõmustavad sarnaselt.

Nagu mainitud töö sissejuhatuses, ei ole tänapäevases maailmas kadunud kuhugi ka Comte'i aegsed sotsiaalsed ja poliitilised probleemid. Kõige lihtsamad näited neist on töö kirjutamise hetkel toimuvad Ukraina sõda, Iraani meeleavaldused või siiani pea igas kultuuriruumis eksisteeriv diskrimineerimine marginaliseeritud gruppide vastu. Kui Comte märkas sotsiaalse ühtsuse vähesust enda eluajal, siis ilmselt tunduks olukord tema jaoks veelgi kriitilisem tänapäevases infomaailmas, kus teavet maailmas valitseva ebavõrdsuse kohta ei ole raske üles leida. Comte'i algne plaan ei olnud muidugi eelmainitud probleeme maailmast täiesti likvideerida, näiteks tunnistas ta valitsuste vajadust kindlates olukordades välja kuulutada sõda, kuid hetkesed olukorrad ei ole põhjustatud vastandumisest näiteks fanatismi, ebaõigluse või lõhestumise vastu, vaid tihti just nendest ajendatud. Seega saab väita, et Comte'i teooria suhestub tänapäevaste ühiskondlike ja poliitiliste probleemidega oma olemuses, isegi kui selle aspekte oleks tarvis nii ajaga toimunud muutuste, kultuuriliste erinevuste kui ka nüüdseks meile teada oleva informatsiooni põhjal muuta.

Inimlikkuse religioon Comte'i raamatu kontekstis ei oleks võimeline saavutama tänapäevases maailmas globaalset positsiooni, mida toetab meist enamus, samas tema ideaalses maailmas oleks selline ülemaailmne usk vajalik. Ühelt poolt saab väita, et Comte ei soovinudki luua religiooni, mis oleks jumala põhine, vaid pakkuda n-ö filosoofilist ususuunda praegustest

religioonidest eemaldumiseks. Samas nõuab tema inimlikkuse religiooni kummardamine inimestelt siiski sarnast pühendumist, nagu seda teevad teised usuvoolud. Religiooni tähtsus maailmas on langemas, tõusuteel on selle asendusena individuaalsuse ülistamine ning lisaks sellele on tänapäevases inimesest absurdne eeldada kõigi Comte'i kirja pandud inimlikkuse religiooni kommete ja reeglite täitmist. Üks võimalus oleks küll tema versiooni inimlikkuse religioonist teha leebemaks ja vabamaks, kuid sellest tekib uus küsimus, kas sellisel usul on potentsiaali piisavalt suures mahus inimesi enda haardesse võtta ning panna neid niivõrd sügavalt, sh ka alateadvuslikult, positivismi ideedesse uskuma. Nussbaum on mingil määral Comte'i algset religiooni ideed modifitseerinud. Tema arvates on siiski suur tähtsus ühtsetel traditsioonidel ja kommetel tekitamiseks inimestes ühtsustunnet, samas ei proovi Nussbaum oma süsteemi luua niivõrd ebavajalikult detailselt, kui seda tegi Comte. Kokkuvõttes arvab käesoleva töö autor, et positivismi levitamine religiooni nime all ilmselt tänapäevases maailmas ei toimiks, samas religioosete elementide kasutamine inimeste harimisel ja neis emotsioonide tekitamisel võib olla vägagi tõhus. Üks võimalus on koondada religioossed elemendid kokku ning õpetada inimesi neid rakendama meditatsiooni abil, mis võimaldaks neil esile kutsuda positiivseid emotsioone ja jõuda siiski lõpuks ka positivismi eesmärkideni.

Selleks, et korraldada tänapäeval moraalsete emotsioonide äratundmist ja kultiveerimist, võib olla lisaks religioonile ka muid alternatiivseid viise. Kuigi nii Nussbaum kui ka Krause tõid oma töödes välja tähtsaid viise, kuidas inimesteni jõuda ja neid harida, ei pannud kumbki neist kirja mingisugust kõikehõlmavat ning eelkõige just poliitilist süsteemi, mis oleks niivõrd praktiline ja süstematiseeritud, kui seda oli Comte'i teooria. Käesolevas töös on välja toodud nii riiklike valitsuste kui rahvusvaheliste organisatsioonide tähtsus haridussüsteemide ümber korraldamisel, aktiivse poliitilise osaluse suurendamisel ning inimkonna empaatiavõime tugevdamisel. Töö autori üks näiteid inimeste rahvusülese hoolivustunde ja empaatiavõime kasvatamiseks on üsnagi uus liikumine nimega efektiivne altruism, mis hõlmab endas teaduslikel alustel võimalikult efektiivselt kannatuste vähendamist. Näiteks tegeletakse sellega, et inimesteni jõuaks informatsioon sellest, kuidas inividid ja kogukonnad kannatavad ka teisel pool maakera ning haritakse oma ressursse kasutama teiste aitamiseks võimalikult efektiivsel viisil, st seal, kus neist on kõige rohkem kasu. Efektiivne altruism ei tegele küll niivõrd inimeste emotsionaalse harimisega, kuivõrd see eeldab juba indiviidist empaatiavõimet ja tahet vähendada kannatamist ning seejärel pakub talle mõistuspäraseid teaduslikke teadmisi oma ressursside reaalseks rakendamiseks. Kuigi efektiivne altruism ei tegele täpselt positivismi

ideedega, on selle põhimõtte sarnane ning vähemalt mõnes aspektis ennast tõestanud kui universaalse hoolimise hea levitamiseviis.

6. Kirjanduse loetelu

6.1 Originaalteosed

Comte, Auguste. (1865) 1957. "A general view of Positivism." Reprint, New York: Robert Speller

Mill, John Stuart. (1865) 1891. "Auguste Comte and Positivism." Reprint, London: Kegan

6.2 Sekundaarkirjandus

Brown University. "Sharon R Krause." <https://vivo.brown.edu/display/srkrause> (külastatud 25.11.2022)

Centre for effective altruism. <https://www.centreforeffectivealtruism.org/> (külastatud 20.11.2022)

EV põhiseadus. <https://www.riigiteataja.ee/akt/PS> (külastatud 09.11.2022)

Freedman, Sam. 2022. "The Politics of Effective Altruism" <https://samf.substack.com/p/the-politics-of-effective-altruism> (külastatud 02.01.2023)

Giving what we can. "What is effective altruism?" <https://www.givingwhatwecan.org/what-is-effective-altruism> (külastatud 20.11.2022)

Harrison, R. 2011. „John Stuart Mill, mid-Victorian.“ The Cambridge History of Nineteenth-Century Political Thought, 295 – 318

Hyde, Janet Shibley. 2014. "Gender Similarities and Differences." Annu. Rev. Psychol. 65:373–98

Introduction to EA. Ajeya Cotra. <https://www.youtube.com/watch?v=48VAQtGmfWY>

Justen, Michel. 2022. "Emphasizing emotional altruism in effective altruism." Effective Altruism Forum, <https://forum.effectivealtruism.org/posts/9r9bArbkoxzRZpnK/emphasizing-emotional-altruism-in-effective-altruism> (külastatud 08.01.2023)

Jasper, James M. 2011. "Emotions and Social Movements: Twenty Years of Theory and Research." *Annu. Rev. Sociol.* 37:285–303

Krause, Sharon R. 2008. "Civil Passions: Moral Sentiment and Democratic Deliberation." Princeton University Press

Mathers, Colin. 2020. "Global trends in religiosity and atheism 1980 to 2020." <https://colinmathers.com/2020/09/30/global-trends-in-religiosity-and-atheism-1980-to-2020/> (külastatud 08.01.2023)

McVeigh, Ryan. 2021. "Organism and environment in Auguste Comte." *History of the Human Sciences* 34(3-4): 76-97

Nussbaum, Martha C. 2013. „Political Emotions: Why Love Matters for Justice.“ Cambridge, MA: Harvard University Press

Preskill, S. "The Liberalism of Love." Review of *Political Emotions: Why Love Matters for Justice* by Martha Nussbaum, *University of Chicago Law Review* 81(2): 833-49

Department of Philosophy, The University of Chicago. "Martha C. Nussbaum" <https://philosophy.uchicago.edu/faculty/nussbaum> (külastatud 07.11.2022)

Varouxakis, G. 2006. "'Patriotism', 'Cosmopolitanism' and 'Humanity' in Victorian Political Thought." *European Journal of Political Theory*, 5: 100

Lisa 1: Autorsuse deklaratsioon

Olen koostanud töö iseseisvalt. Kõik töö koostamisel kasutatud teiste autorite seisukohad ning kirjandusallikatest ja mujalt pärinevad andmed on viidatud.

Töö sõnade arv: 12653

Piibe Nõmm, 08.01.2023

Lisa 2: Lihtlitsents

Mina, Piibe Nõmm, (isikukood: 49805202719) annan Tartu Ülikoolile tasuta loa (lihtlitsentsi) enda loodud teose “Auguste Comte’i ja John Stuart Milli käsitus emotsioonide rollist poliitikas: rekonstruktsioon ja kriitiline analüüs”, mille juhendaja on Eva Piirimäe:

- reprodutseerimiseks säilitamise ja üldsusele kättesaadavaks tegemise eesmärgil, sealhulgas digitaalarhiivi DSpace’is lisamise eesmärgil kuni autoriõiguse kehtivuse tähtaja lõppemiseni;
- üldsusele kättesaadavaks tegemiseks ülikooli veebikeskkonna kaudu, sealhulgas digitaalarhiivi DSpace’i kaudu kuni autoriõiguse kehtivuse tähtaja lõppemiseni;
- olen teadlik, et punktis 1 nimetatud õigused jäävad alles ka autorile;
- kinnitan, et lihtlitsentsi andmisega ei rikuta teiste isikute intellektuaalomandi ega isikuandmete kaitse seadusest tulenevaid õigusi.